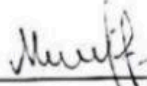

Хмельницький національний університет
Факультет міжнародних відносин та права
Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
«Особливості переходу до демократії в Україні в роки незалежності»

Рівень вищої освіти Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 052 Політологія
Освітня програма Політологія

Шифр ПОЛ-21-1

Виконала студентка 4-го курсу
група ПОЛ 21-1 Марія Данілкина

Керівник
доц. д-р психол. наук Олеся Посвістак

Нормоконтролер Світлана Козаченко

До захисту допускаю:
Зав. кафедри міжнародної
комунікації та політології
канд. політ. наук, доц. Ольга Заславська

Дата « 16 » 06 2025 р.

Хмельницький 2025р.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Міжнародних відносин і права
Кафедра Міжнародної комунікації та політології
Рівень вищої освіти Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 052 Політологія
Освітня програма Освітньо-професійна програма Політологія
ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Заславська О. О.

_____ 2025р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Данілкиної Марії Андріївни

Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості переходу до демократії в Україні в роки незалежності»

Керівник кваліфікаційної роботи: доц. д-р психол. наук Посвістак О. А.

Затверджено наказом ректора університету від _____ 2025 р. № _____

2. Строк подання студентом роботи на кафедру _____ 2025 р.

3 Вихідні дані використано офіційні дослідження особливостей переходу України до демократії з 1991 року. Використано офіційні документи, законодавство, виборчі дані та соціологічні дослідження. Теоретичною основою стали класичні моделі демократичного транзиту та аналіз ключових політичних подій, зокрема прийняття Конституції 1996 року та розвиток громадянського суспільства.

4.Зміст пояснювальної записки охарактеризувати понятійно-термінологічну базу та історію становлення транзитології як напряму політичної науки; визначити методологічні підходи до аналізу демократичного транзиту, з особливою увагою до пострадянського контексту; узагальнити світовий досвід переходу від авторитаризму до

демократії та виявити типові моделі транзиту; узагальнити та проаналізувати основні чинники та передумови, що впливають на перебіг демократичного транзиту; проаналізувати основні етапи політичної трансформації в Україні після 1991 року; встановити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на динаміку демократичних змін в Україні; здійснити порівняльну оцінку українського транзиту у контексті глобальних тенденцій демократизації; розробити узагальнення та висновки щодо умов, перспектив і потенційних ризиків для подальшого демократичного розвитку України.

5. Дата видачі завдання _____

Керівник _____

Посвістак О. А.

Завдання прийняв|ла до виконання _____ Данілкина М.А.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу Роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 05.01.2025р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 20.01.2025р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 04.02.2025 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 20.03.2025р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 26.04.2025р.	виконано
6	III розділ кваліфікаційної роботи.	До 24.05.2025р.	виконано
7	Загальні висновки.	До 26.05.2025р.	виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 28.05.2025 р.	виконано
9	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	5 червня 2025 р.	Виконано
10	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	20 червня 2025р.	Виконано

Студентка

_____

Данілкина М. А.

Керівник кваліфікаційної роботи

_____

Посвістак О. А.

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної роботи «**Особливості переходу до демократії в Україні в роки незалежності**»

Студент Данілкина Марія Андріївна

Керівник Посвістак Олеся Анатоліївна

Кваліфікаційна робота включає 85 сторінок, перелік джерел посилання складає 90 найменувань.

Ключові слова: демократичний транзит, політична трансформація; гібридний режим; пострадянська Україна; політична культура; громадянське суспільство; європейська інтеграція.

Об'єктом дослідження є процес переходу до демократії в Україні в умовах пострадянської трансформації та політичної нестабільності.

Предметом дослідження є особливості, чинники та динаміка демократичного транзиту в Україні після 1991 року.

За результатами дослідження здійснено комплексний аналіз українського демократичного транзиту в порівняльній перспективі, узагальнено чинники, що визначають його хід і стійкість, та надано практичні рекомендації щодо подальшого розвитку демократичного устрою в Україні.

Одержані результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм із політології, зокрема в курсах, присвячених транзитології, пострадянським трансформаціям, політичним режимам. Аналітичні висновки та типологічні підходи, застосовані у дослідженні, можуть бути корисними для експертів, аналітичних центрів, що займаються оцінкою стану демократії в Україні.

Випускник _____ Данілкина М. А. _____

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту _____ 2025р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ.....	11
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження демократичного транзиту.....	11
1.2. Історія становлення транзитології.....	19
1.3. Методологічні підходи до аналізу переходу до демократії в пострадянських країнах.....	27
РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	33
2.1. Основні чинники та умови успішного демократичного транзиту	33
2.2. Типи та сучасні моделі демократичного транзиту.....	40
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ 1991 РОКУ.....	49
3.1. Політична трансформація в Україні в перші роки незалежності.....	49
3.2. Ключові етапи демократичного транзиту.....	54
3.3. Роль громадянського суспільства та міжнародної підтримки у зміцненні демократії.....	60
3.4. Перспективи сталого демократичного розвитку в контексті європейської інтеграції.....	65
ВИСНОВОК.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлюється як тривалістю, так і незавершеністю демократичного транзиту в Україні. З моменту здобуття незалежності у 1991 році країна послідовно декларувала курс на демократичні перетворення, проте цей процес виявився складним, суперечливим і нестабільним. Демократія в Україні не була ані автоматичним результатом розпаду СРСР, ані продуктом цілісної стратегії реформ, а радше стала полем постійної боротьби між старими та новими політичними практиками. Питання переходу до демократії в українському контексті тісно переплетене з проблемами державотворення, трансформації еліт, формування політичної культури та зовнішнього впливу.

У XXI столітті ці виклики загострилися: війна, зовнішня агресія, гібридні загрози, внутрішня поляризація та повільний темп інституційних змін створюють серйозні ризики для збереження та розвитку демократичного курсу. Водночас українське суспільство неодноразово демонструвало здатність до мобілізації на захист демократичних цінностей — як у 2004, так і у 2013–2014 роках. Це свідчить про глибше вкорінення демократичного вектора, але також про необхідність його системного аналізу.

На тлі світових тенденцій — зростання авторитаризму, ерозії демократичних інститутів, розчарування у політичних елітах — вивчення українського транзиту набуває не лише національного, а й міжнародного значення. Україна виступає як тестовий приклад для оцінки витривалості демократії в умовах воєнного конфлікту, гібридного тиску та слабких інституцій. Саме тому теоретичне осмислення особливостей українського шляху до демократії є актуальним як для науки, так і для практики політичного розвитку.

Стан розробки проблеми. Одним із перших, хто сформулював поняття демократичного транзиту в системному вигляді, був іспанський

політолог Хуан Лінц у співпраці з Альфредом Степаном, які окреслили загальні етапи та умови переходу до демократії. Класичні підходи до аналізу демократичного транзиту розробили Г. О'Доннел і Ф. Шміттер, які наголошували на непередбачуваності змін і вирішальній ролі еліт. Х. Лінц і А. Степан звертали увагу на інституційні й структурні умови консолідації демократії, тоді як Л. Даймонд акцентував на феномені гібридних режимів. Теоретичні основи також сформували С. Ліпсет і С. Гантінгтон, які пояснювали демократизацію через модернізацію та політичну стабільність. Класичними розробниками транзитології є також Д. Ростоу та А. Пшеворський.

В українському науковому просторі тематику транзиту висвітлюють О. Бабкіна, Конончук О. Г., Колесник Ю. М., Колодій А., Вонсович С., Іщенко І. В., Подп'ятнікова А. Я., Шаповаленко М. В., Ткачук М., Дерев'яно С. і Щербенко Е. В. У їхніх дослідженнях аналізуються інституційні зміни, електоральна динаміка, протестні рухи та вплив зовнішньополітичного контексту.

Незважаючи на широкий спектр досліджень, залишаються відкритими питання про типологічну приналежність українського політичного режиму, стійкість його демократичних характеристик, а також особливості взаємодії між внутрішніми та зовнішніми чинниками в контексті тривалого і незавершеного транзиту. Саме ці аспекти й потребують подальшого комплексного аналізу в межах цього дослідження.

Об'єкт дослідження: процес переходу до демократії в Україні в умовах пострадянської трансформації та політичної нестабільності.

Предмет дослідження: особливості, чинники та динаміка демократичного транзиту в Україні після 1991 року.

Мета дослідження: визначити закономірності та особливості переходу до демократії в Україні, з'ясувати причини його незавершеності, визначити специфіку українського кейсу у порівнянні з іншими

транзитними державами та окреслити чинники, що впливають на стійкість демократичного розвитку.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати понятійно-термінологічну базу та історію становлення транзитології як напрямку політичної науки.
2. Визначити методологічні підходи до аналізу демократичного транзиту, з особливою увагою до пострадянського контексту.
3. Узагальнити світовий досвід переходу від авторитаризму до демократії та виявити типові моделі транзиту.
4. Узагальнити та проаналізувати основні чинники та передумови, що впливають на перебіг демократичного транзиту.
5. Проаналізувати основні етапи політичної трансформації в Україні після 1991 року.
6. Встановити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на динаміку демократичних змін в Україні.
7. Здійснити порівняльну оцінку українського транзиту у контексті глобальних тенденцій демократизації.
8. Розробити узагальнення та висновки щодо умов, перспектив і потенційних ризиків для подальшого демократичного розвитку України.

Гіпотеза дослідження: аналіз теоретичних моделей транзитології та урахування українського історико-політичного контексту дозволяє виявити, що нестабільність демократичного транзиту в Україні зумовлена не відсутністю демократичної спрямованості, а постійною конкуренцією між формальними інституціями та неформальними практиками, а також багатовекторним зовнішнім тиском. При цьому, за умови зміцнення інституційної спроможності та стабільного громадянського контролю, Україна має потенціал для поступової демократичної консолідації.

Методи дослідження:

- Історико-порівняльний метод — для зіставлення досвіду демократичного транзиту в Україні з іншими країнами, що пройшли або проходять подібні процеси.

- Системний підхід — для комплексного аналізу взаємозв'язку між політичними, соціальними, економічними та зовнішніми чинниками транзиту.

- Інституційний аналіз — для оцінки ефективності політичних інститутів у перехідний період.

- Метод кейс-стаді — для глибшого аналізу окремих історичних етапів українського транзиту (зокрема Помаранчева революція, Революція Гідності, післявоєнні трансформації).

Практичне значення роботи. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм із політології, зокрема в курсах, присвячених транзитології, пострадянським трансформаціям, політичним режимам. Аналітичні висновки та типологічні підходи, застосовані у дослідженні, можуть бути корисними для експертів, аналітичних центрів, що займаються оцінкою стану демократії в Україні. Рекомендації щодо зміцнення інституцій та усунення системних ризиків також мають прикладну цінність для формування державної політики у сфері демократичного розвитку.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний зміст роботи складає 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження демократичного транзиту

Сучасні підходи до аналізу демократичного транзиту ґрунтуються на напрацюваннях транзитології – міждисциплінарної дослідницької парадигми, яка виникла в другій половині ХХ століття і набула нового змісту після розпаду соціалістичного табору. Термін «демократичний транзит» (від лат. *transitus* — перехід) використовується в політичній науці для позначення процесу переходу від недемократичної (зазвичай авторитарної чи тоталітарної) політичної системи до демократичної форми правління. [76, с.143–164] Цей термін набув широкого поширення після хвиль демократизації, особливо в контексті змін у Південній Європі (Іспанія, Португалія, Греція), Латинській Америці та країнах Центрально-Східної Європи в кінці ХХ століття. Одним із перших, хто сформулював поняття демократичного транзиту в системному вигляді, був іспанський політолог Хуан Лінц у співпраці з Альфредом Степаном, які окреслили загальні етапи та умови переходу до демократії. [79, с.141–169]

Класичне розуміння транзиту передбачає певну етапність:

1. Лібералізація — часткове послаблення авторитарного контролю. [59, с.137–142]
2. Початкова демократизація — проведення відносно вільних виборів, активізація громадянського суспільства. [61, с.9–34]
3. Консолідація демократії — інституційне закріплення демократичних правил гри. [21, с.31–35]

На практиці ці етапи не завжди мають чіткі часові межі або лінійний характер, особливо в пострадянських державах, де старі еліти часто

адаптують нові інститути до власних інтересів. Тому низка дослідників пропонує альтернативні або уточнені трактування транзиту, які враховують такі особливості, як неповна модернізація, гібридизація політичного режиму, ситуативна демократизація.

Важливо також відмежовувати термін «демократичний транзит» від суміжних понять:

Демократизація — ширше поняття, що охоплює не лише сам транзит, а й подальшу інституціоналізацію демократичних процесів. [62,с.97–99]

- Політична трансформація — більш загальне явище, яке може включати як демократичні, так і недемократичні сценарії змін. [40,с.164–177]

- Консолідація демократії — фінальний етап транзиту, який означає незворотність демократичних інститутів. [44,с.121]

Фундаментальною характеристикою транзиту є політична конфліктність, яка супроводжує перехідні процеси. Йдеться про конкуренцію між старими авторитарними елітами, що прагнуть зберегти свій вплив, та новими політичними акторами, які виступають за демократичні перетворення. У більшості країн, що переживали транзит, ця боротьба набирала різних форм – від інституційної конфронтації до масових протестів. [10] Окремо слід відзначити гібридний характер політичних режимів, що виникають у період транзиту. Перехід від авторитаризму до демократії не є одномоментним переходом між чітко окресленими станами; натомість утворюються проміжні форми, які поєднують елементи обох систем. Політологи описують це як гібридні режими або режими з «обмеженою демократією», у яких формальні демократичні інститути поєднуються з авторитарними практиками. Така ситуація характерна для пострадянських країн, включаючи Україну, де відбувається одночасне функціонування демократичних механізмів

(вибори, партійна система) і недемократичних явищ (олігархізація, вибіркове правосуддя, політична корупція) [16].

Також важливою характеристикою є інституційна незрілість демократичних структур у період транзиту. Виникає стан тимчасового інституційного вакууму або нестабільності, коли старі структури втратили легітимність, а нові ще не набули ефективності. Це створює сприятливі умови для маніпуляцій, узурпації влади або зворотного відкату реформ. У цьому контексті особливого значення набуває здатність інституцій адаптуватися до нових умов, функціонувати в умовах правової невизначеності та забезпечувати політичну стабільність. Транзитний період нерідко супроводжується високою соціальною напругою та активізацією громадянського суспільства. Саме в цей період формується нова політична культура, трансформується суспільна свідомість, змінюються очікування громадян щодо взаємодії з державними інститутами. [18,с.407–417]

У рамках дослідження демократичного транзиту особливу увагу привертає типологія політичних режимів, яка дає змогу класифікувати держави за ступенем їхньої демократичності або авторитаризму. Така класифікація є не лише описовим інструментом, а й аналітичним засобом для виявлення динаміки змін та характеру політичної трансформації. Типологізація дозволяє окреслити вихідну точку транзиту, визначити поточний стан політичної системи та оцінити потенційні напрямки її розвитку.

Найбільш поширеним критерієм поділу політичних режимів є наявність або відсутність демократичних інституцій, таких як вільні вибори, розподіл влади, політичні свободи та забезпечення прав людини. Залежно від рівня реалізації цих принципів, у науковій літературі зазвичай виділяють три основні типи режимів: авторитарний, демократичний і гібридний. Авторитаризм характеризується концентрацією влади,

обмеженням політичної конкуренції, цензурою, переслідуванням опозиції та підпорядкуванням судової системи виконавчій владі.[42,с.120–124] Державний режим, навпаки, ґрунтується на принципах народовладдя, політичного плюралізму, незалежності судів, вільних ЗМІ та поваги до прав людини .[17,с.147–157]

Гібридні режими, які займають проміжне положення між авторитаризмом і демократією, поєднують у собі формальні демократичні інститути з авторитарними практиками. Такі політичні системи часто мають вигляд зовні демократичних, але фактично не забезпечують ефективної реалізації демократичних норм. Вони можуть функціонувати як виборчі автократії або так звані «керовані демократії», де вибори проводяться, але їх результати часто визначені наперед, а політична конкуренція обмежується через адміністративні та правові механізми .[53, с. 297–303]

З моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна неодноразово змінювала своє місце у світових рейтингах демократичності. На початку 1990-х років країна перебувала у фазі посткомуністичного переформатування, з ознаками слабкої демократії та домінування пострадянських еліт. У подальші роки, зокрема після Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років, спостерігалися спроби демократичної консолідації, однак процес супроводжувався періодами відкату та політичної нестабільності. Сучасна Україна найчастіше класифікується як країна з частково вільним режимом або як нестійка демократія з елементами гібридності. [47,с.7–14]

У процесі дослідження демократичного транзиту виникає необхідність у точному розмежуванні з поняттями, які часто вживаються як синонімічні або взаємозамінні, але насправді мають окрему аналітичну функцію. Найбільш уживаними серед них є поняття «політична трансформація», «політична модернізація» та «консолідація демократії». Їх

використання в науковій літературі пов'язане з прагненням комплексно охопити динаміку політичних змін, зокрема у перехідних суспільствах, до яких належить і Україна. [52,с.34–44.]

Поняття «політична трансформація» має найбільш загальний характер і охоплює всі форми глибоких змін у політичній системі. Це може включати як демократичні, так і недемократичні зміни — від переходу до демократії до її ерозії чи навіть повного демонтажу. Трансформація охоплює зміну не лише інституційної структури влади, а й ціннісних орієнтацій, політичної культури, механізмів прийняття рішень. У цьому сенсі демократичний транзит є одним із можливих сценаріїв політичної трансформації, проте не зводиться до нього повністю. Такий підхід дозволяє враховувати неоднозначність і непередбачуваність трансформаційних процесів, особливо в умовах пострадянського простору. [29,с.100–109]

Поняття — «політична модернізація» — має глибші теоретичні корені, зокрема в працях Сеймура Ліпсета, Даніеля Лернера та інших представників модернізаційної теорії [78]. В основі модернізації лежить ідея поступового розвитку політичної системи у бік складніших, раціональніших і відкритіших форм управління. Демократія в цьому випадку розглядається як найвища форма політичного розвитку, яка є результатом економічного зростання, урбанізації, зростання рівня освіти та інституційного розвитку. Однак у пострадянських державах, включаючи Україну, модернізаційні процеси часто мають фрагментарний і суперечливий характер, що унеможливляє прямолінійний рух до сталої демократії. Політична модернізація в цих умовах може проявлятися у вибіркового впровадженні реформ, технократизації управління, запровадженні нових інститутів без зміни політичної культури [28].

Поняття «консолідація демократії» має більш специфічне значення і стосується завершального етапу демократичного транзиту. Воно

передбачає не лише формальну наявність демократичних інститутів, а й їх реальне функціонування відповідно до принципів верховенства права, політичної відповідальності та громадянської участі. [49,с.92–98]

Консолідація означає стабільність демократичного режиму, його стійкість до криз та здатність до самовідтворення. У цьому контексті ключовими ознаками є широке суспільне прийняття демократичних правил гри, легітимність державної влади, ефективна взаємодія між політичною владою та громадянським суспільством. В українських умовах, попри численні спроби демократичного оновлення, консолідація демократії залишається частково реалізованим завданням, що потребує не лише інституційних змін, а й глибокої трансформації політичної культури. [63,с.151]

Операціоналізація понять є необхідним етапом будь-якого наукового дослідження, оскільки вона дозволяє перетворити абстрактні теоретичні категорії на вимірювані індикатори. У випадку з демократичним транзитом це завдання виявляється особливо складним з огляду на багатовимірність самого явища, а також на його відкриту та динамічну природу. Питання полягає не лише в тому, як визначити, чи відбувається транзит, а й у тому, за якими критеріями можна оцінити його глибину, напрямок, ефективність і завершеність. Перш за все, виникає проблема концептуальних меж: не існує єдиного універсального критерію, який би дозволив однозначно встановити факт початку чи завершення демократичного транзиту. У різних дослідників поняття «транзит» охоплює різні етапи — від демонтажу старого режиму до стабілізації демократичних інститутів. Це створює значну варіативність у методології досліджень, а отже, у висновках і типологіях. У деяких підходах, наприклад, досить наявності багатопартійних виборів, аби вважати країну такою, що вступила в транзитну фазу. [19,с.70;45,с.39]

На практиці для оцінки рівня демократизації та відслідковування ходу транзиту широко використовуються порівняльні індекси демократії. Серед них найбільш авторитетними є індекси Freedom House, Polity IV, V-Dem (Varieties of Democracy) та The Economist Democracy Index. Кожен із них має свою методологічну базу, що відображає різні теоретичні акценти. Freedom House оцінює країни за рівнем політичних прав і громадянських свобод, присвоюючи статус «вільна», «частково вільна» або «невільна». Polity IV використовує шкалу від -10 (автократія) до +10 (демократія), приділяючи увагу інституційним механізмам влади, їхньому походженню та стабільності. Індекс V-Dem пропонує найбільш деталізований підхід, використовуючи сотні індикаторів, які охоплюють не лише інституційні, а й процедурні та культурні аспекти демократії. [73,с.71–102]

Однак використання цих інструментів також супроводжується певними обмеженнями. По-перше, всі вони базуються на експертних оцінках, що неминуче включає елемент суб'єктивності. По-друге, вони фіксують переважно формальні ознаки демократії, часто не враховуючи латентні авторитарні практики, які можуть співіснувати з демократичними інститутами. По-третє, індекси не завжди встигають реагувати на швидкоплинні зміни, що є особливо актуальним для країн із нестабільною політичною ситуацією, таких як Україна. В українському випадку вимірювання ходу транзиту ускладнюється частими змінами владних еліт, регресією та відкатами, епізодами насильства, зростанням впливу зовнішніх акторів, а також хронічною недовірою до інститутів. Усе це змушує дослідників комбінувати кількісні показники з якісним аналізом внутрішньої політичної логіки, враховуючи регіональні відмінності, історичні травми, суспільні настрої та поведінку ключових акторів. [56,с.109–116]

З початку 2000-х років поняття демократичного транзиту почало зазнавати інтенсивної критики з боку як теоретиків, так і практиків

політичної науки. Основним джерелом цієї критики стала реальність, яка дедалі менше відповідала прогнозам класичної транзитології. Очікування, що всі авторитарні режими, які починають трансформацію, рано чи пізно прийдуть до стабільної демократії, не справдилися. Багато посткомуністичних, африканських і латиноамериканських країн зупинилися на гібридних формах правління або повернулися до автократії, незважаючи на наявність виборчих процедур. Незважаючи на критику, транзитологія не втратила свого евристичного потенціалу. Її цінність полягає у фокусі на динаміці переходу, механізмах зміни режимів і ключових точках біфуркації. [14,с.584] Проте в умовах сучасного політичного плюралізму та регіональної специфіки її необхідно переосмислити, адаптувавши до нових реалій. Актуальні дослідження дедалі частіше спираються на гібридні методології, які поєднують транзитологічні підходи з інституціональним аналізом, культурологічною інтерпретацією та політичною економією. Для України таке поєднання методів особливо важливе, оскільки країна перебуває в стані затяжного транзиту, в якому поєднуються успішні епізоди демократизації та періоди гальмування реформ, політичної рецидивності та гібридизації режиму. Переосмислення транзиту з урахуванням критики класичних підходів відкриває нові можливості для адекватного аналізу українського досвіду та пошуку ефективних моделей демократичного розвитку. [46,с.112]

Отже, понятійно-категоріальний апарат дослідження демократичного транзиту є основою для наукового аналізу політичних змін, що відбуваються в країнах з перехідною політичною системою. Термін «демократичний транзит» позначає складний, відкритий у своїх результатах процес переходу від авторитаризму до демократії, який може мати різні траєкторії — від успішної демократизації до гібридизації чи навіть рецидиву автократії. Важливими характеристиками цього процесу є його нестабільність, конфліктність, гібридність політичних режимів, а

також вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Розмежування суміжних понять — політичної трансформації, модернізації та консолідації демократії — дозволяє чіткіше окреслити аналітичні рамки дослідження та не зводити демократичний транзит до надто спрощеної схеми.

1.2. Історія становлення транзитології

У другій половині ХХ століття питання переходу від авторитаризму до демократії набуло надзвичайної актуальності як у практичному, так і в теоретичному вимірі. Розпад диктатур у Південній Європі, хвиля демократизації в Латинській Америці, крах соціалістичних режимів у Східній Європі, а згодом і в СРСР стали джерелом емпіричного матеріалу, що потребував осмислення. На цьому тлі виникла і поступово оформилася транзитологія — окремий дослідницький напрям у межах політичної науки, орієнтований на вивчення режимних змін, їхніх механізмів, учасників і результатів.

Транзитологія постала не як чисто теоретичний конструкт, а як відповідь на реальні історичні події, які не вписувалися в рамки традиційних парадигм політичної модернізації чи інституціонального аналізу. Її поява стала інтелектуальною реакцією на несподівану демократизацію авторитарних режимів, яка не відповідала жодному лінійному або економічно детермінованому сценарію. [4,с.208] Це зумовило потребу у створенні нової пояснювальної моделі, яка б враховувала особливості перехідних процесів, конфігурацію політичних еліт, специфіку внутрішніх угод та непередбачуваність політичного розвитку.

У своїй еволюції транзитологія пройшла кілька ключових етапів — від аналізу перших демократичних переходів у Південній Європі до масштабного осмислення посткомуністичних трансформацій у 1990-х роках і спроб переосмислення власних теоретичних засад у ХХІ столітті.

Вона неодноразово зазнавала критики за лінійність, універсалізм і надмірну західноцентричність, однак саме завдяки цим викликам стала гнучкішим і міждисциплінарним інструментом політичного аналізу. [7,с.109–116;23,с.233–239]

Історичні передумови виникнення транзитології як окремого дослідницького підходу закладалися ще задовго до того, як термін «демократичний транзит» увійшов у науковий обіг. Упродовж 1950–1960-х років основи для аналізу політичних змін формувалися в межах класичної політичної науки та соціології, насамперед у працях таких авторів, як Сеймур Мартін Ліпсет і Самуель Хантінгтон. Саме їхні теоретичні моделі дали старт осмисленню переходів між типами режимів не як випадкових явищ, а як частини ширшої історичної динаміки [78].

Сеймур Ліпсет одним із перших звернув увагу на взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства та стабільністю демократії. У його відомій формулі «чим вища модернізація — тим вища ймовірність демократії» було закладено теоретичний фундамент для подальших спроб пояснити політичну еволюцію суспільств через економічні та соціальні фактори. Подібні ідеї отримали розвиток у модернізаційних теоріях, що домінували у західній політології до 1970-х років. Ці теорії вважали, що політична модернізація є природним наслідком економічного зростання, урбанізації, поширення освіти, індустріалізації, і що всі суспільства з часом пройдуть схожий шлях — від традиційних форм управління до ліберальної демократії західного зразка [78].

Важливою емпіричною основою для формування такого бачення стали процеси деколонізації, які набули масового характеру після Другої світової війни. Новоутворені держави в Азії, Африці та Латинській Америці проходили через складні й нерівномірні етапи політичного розвитку [78]. Частина з них намагалася запровадити демократичні інститути, інші ж скочувалися до авторитаризму або переживали тривалі

періоди нестабільності. У межах модернізаційного підходу це сприймалося як закономірний процес «доганяючої еволюції», де політичні збої пояснювалися недостатнім розвитком соціальних структур або затримкою в інституційній модернізації. Однак реальна політична динаміка нових держав часто не вкладалася в лінійні моделі, що з часом призвело до перегляду існуючих підходів і відкриття нових напрямів аналізу — зокрема транзитології. [71,с.23–44]

Безпосереднє формування транзитології як самостійного наукового напрямку почалося у 1970–1980-х роках. Поштовхом до цього стали події, які отримали назву «першої хвилі демократичного транзиту». Йдеться про крах військових та авторитарних режимів у Португалії (1974 р.), Греції (1974 р.) та Іспанії (після смерті Франко у 1975 році). Ці переходи привернули увагу науковців, адже вони суперечили логіці модернізаційної теорії: у ряді випадків демократизація починалася без завершення економічної трансформації, а ключову роль у процесах змін відігравали не масові соціальні рухи, а політичні еліти, здатні до компромісу та переосмислення умов правління [70,84].

У цьому контексті зароджується транзитологія в її «класичному» вигляді. Основоположними стали праці Гільєрмо О'Доннела, Філіпе Шміттєра, Хуана Лінца, Альфреда Степана, а згодом — Ларрі Даймонда. Їхня спільна характеристика полягає в аналізі політичного переходу не як функції соціально-економічних змін, а як результату стратегічних дій конкретних політичних акторів. Саме в цей період з'являється ключовий для транзитології методологічний принцип: відмова від історичного детермінізму на користь концепції «невизначеного майбутнього». Увага зміщується на етапи переходу, внутрішні конфлікти в елітах, угоди між правлячими та опозиційними групами, а також на роль непередбачуваних подій у формуванні траєкторій змін. [70,с.488;67,с.27–41]

Методологічно перша хвиля транзитології спиралася на якісний, порівняльний аналіз кейсів, фокусуючись на внутрішньополітичних механізмах і особливостях прийняття рішень. Революції, переговорні процеси, тимчасові уряди, зміни конституційного устрою — все це стало об'єктом детального вивчення. Центральним аналітичним об'єктом був не «народ», а еліти, не масова мобілізація, а інституційні компроміси, не поступальний розвиток, а злами та розриви в політичних традиціях. Такий підхід дозволив більш точно інтерпретувати несподівані переходи до демократії, що не вписувалися в модернізаційні схеми. [25,с.5–11]

У 1990-х роках транзитологія вступила у свою другу фазу розвитку, яку умовно можна назвати посткомуністичною. Цей етап був спричинений безпрецедентним політичним переломом — розпадом соціалістичної системи в Центрально-Східній Європі, а згодом і Радянського Союзу. Масове падіння авторитарних режимів, формально заснованих на однопартійності, плановій економіці та ідеологічному монополізмі, стало не лише емпіричним викликом для політичної науки, а й тестом на універсальність класичних транзитологічних моделей.[82, с.461–487;85]

Якщо перша хвиля теорії базувалася переважно на аналізі демократизації в Іспанії, Португалії, Латинській Америці, то в 1990-х відбулося суттєве переорієнтування фокусу — від напівіндустріальних, напівдемократичних держав до специфічного середовища посттоталітарних суспільств, у яких політична, економічна та соціальна трансформація відбувалася паралельно та взаємозалежно. [39,с.15–18;88,с.144–151]

Це ускладнило застосування існуючих концептуальних схем. Західні теорії, зосереджені на переході через переговори між «м'якими» авторитарними елітами та «відповідальною» опозицією, виявилися погано адаптованими до реалій пострадянського простору. У країнах колишнього СРСР часто не існувало легітимної політичної опозиції в класичному

розумінні, а еліти були змушені одночасно здійснювати політичну лібералізацію, ринкові реформи, національне будівництво й інституційне проектування «з нуля». У таких умовах трансформація не підпорядковувалася логіці поетапного переходу, натомість виникала ситуація багаторівневої нестабільності, що спровокувала появу нових аналітичних категорій: шокова терапія, імітаційна демократія, патримоніалізм, гібридні режими тощо.

Паралельно з розширенням географії досліджень, транзитологія почала зазнавати внутрішніх змін. У 2000-х роках на тлі нових глобальних зрушень, зокрема «кольорових революцій» у Грузії (2003 р.), Україні (2004 р.), Киргизстані (2005 р.), а згодом і протестів арабської весни (2010–2011 рр.), знову актуалізувалося питання меж і суті демократичного транзиту. [24,с.7–24] Ці події не вписувалися в стандартну модель переходу через інституційні компроміси або структурні передумови. Натомість на перший план вийшли масова мобілізація, горизонтальні мережі громадянського суспільства, зовнішньополітичні впливи та несподівані кризові розв'язки. В умовах, коли революційні події не завжди призводили до стійкої демократизації, а часом завершувалися новими формами авторитаризму чи гібридності, почала формуватися уявлення про кризу транзитології як лінійної та універсальної парадигми. [13,с.5–13]

Це спричинило появу таких понять, як «нескінченний транзит» (perpetual transition) або «неповна демократизація», що описують ситуацію хронічного переходу без досягнення фінішного етапу консолідованої демократії. У багатьох випадках це супроводжувалося стагнацією реформ, перерозподілом влади між новими олігархічними групами, а також формуванням режимів, які зберігали виборчу риторичку, але практикували вибірково репресивність, підконтрольні суди та цензуру. На цьому етапі транзитологія відмовляється від телеології — уявлення про демократію як

неминучий кінець шляху — і приймає непередбачуваність політичних траєкторій як вихідний аналітичний принцип. [75,с.198–201]

Водночас зростає увага до концепту «реконсолідації» — процесу, який вказує на можливе відновлення авторитарних тенденцій у вже демократизованих суспільствах. Така зворотна динаміка (*democratic backsliding*) дедалі частіше фіксується навіть у країнах, які донедавна вважалися сталими демократіями. Це посилює необхідність комплексного, гнучкого підходу до аналізу режимних змін, що враховує не лише формальні інститути, а й контекстуальні особливості, поведінку політичних акторів, роль зовнішнього впливу, суспільні очікування й історичну пам'ять. [68,с.27–41]

У міру накопичення емпіричних даних та розширення географії демократичних і недемократичних трансформацій транзитологія почала зазнавати серйозної критики. Насамперед ідеться про її телеологічний характер — закладену в основу ідею про те, що будь-який політичний транзит неминуче веде до демократії. Цей підхід передбачав лінійний розвиток: від авторитарного минулого через фазу лібералізації — до остаточного утвердження демократичного ладу. Однак реальний політичний досвід багатьох країн показав інше: перехідні режими можуть залишатися в нестабільному, проміжному або навіть регресивному стані протягом десятиліть. У відповідь на це з'явилися посттранзитологічні підходи, які відкинули ідею універсального кінця транзиту і визнали його потенційну незавершеність, циклічність і навіть зворотність. [65,с.479–497]

Поряд із критикою телеології розгорнулися дебати щодо універсальності моделей, на яких базувалася класична транзитологія. Основні схеми виникли в західному академічному контексті, ґрунтувалися на досвіді Південної Європи та Латинської Америки, і передбачали наявність подібних інституційних передумов, типів еліт, культурних установок. Коли ці моделі були застосовані до країн Африки, Азії,

Близького Сходу чи пострадянського простору, вони неодноразово демонстрували низьку пояснювальну силу. Це викликало критику щодо так званого «західного нормативізму», який не враховує регіональну специфіку, колоніальну спадщину, історичні травми або релігійні системи цінностей. Відтак, постало питання про необхідність глибшого контекстуалізованого підходу, що не проектує чужі стандарти, а враховує унікальні обставини кожної країни .[65,с.479–497]

Як відповідь на зазначені виклики, сучасна транзитологія почала активно інтегруватися з іншими дослідницькими парадигмами. Зокрема, неоінституціоналізм надав можливість вивчати не лише формальні правила гри, а й неформальні механізми впливу, що часто мають вирішальне значення в перехідних режимах. Водночас політична економія дозволила осмислити зв'язок між політичною трансформацією і розподілом ресурсів, нерівністю, впливом бізнес-еліт і зовнішніх донорів. [89] Значну роль почали відігравати також культурологічні підходи, які враховують ціннісні орієнтації громадян, рівень довіри до інституцій, спадкові форми патерналізму чи етнічної мобілізації. Така інтеграція зробила транзитологію більш міждисциплінарною, здатною працювати не лише з абстрактними моделями, а й з реальними політичними контекстами.

Отже, транзитологія як науковий підхід сформувалася у відповідь на політичні зрушення другої половини ХХ століття й пройшла складний шлях розвитку — від аналізу перших демократичних переходів у Південній Європі до спроб осмислення посткомуністичних і постреволюційних трансформацій. Її витоки пов'язані з критикою модернізаційних теорій та прагненням зрозуміти непередбачуваний характер змін режимів. У 1970–1980-х роках транзитологія здобула популярність завдяки працям О'Доннела, Шміттєра, Лінца, Степана та інших, які розглядали політичний перехід як динамічний, відкритий процес, що визначається діями конкретних акторів.

У 1990-х роках цей підхід адаптувався до умов посткомуністичних країн, однак зіткнувся з новими викликами, які поставили під сумнів його універсальність. У XXI столітті транзитологія трансформувалася — відмовившись від лінійних моделей, вона стала відкритою до міждисциплінарної інтеграції, включаючи неоінституціоналізм, політичну економію та культурологічний аналіз. Сучасна транзитологія — це не догма, а гнучкий аналітичний інструмент, який зберігає своє значення для дослідження політичної нестабільності та пошуку демократичних перспектив, зокрема в таких країнах, як Україна.

1.3. Методологічні підходи до аналізу переходу до демократії в пострадянських країнах

Аналіз переходу до демократії в пострадянських країнах становить надзвичайно складне теоретико-методологічне завдання, що виходить за межі класичних підходів політичної науки. На відміну від інших регіонів, де демократичний транзит відбувався поступово й часто спирався на сформовані традиції політичного плюралізму або громадянського активізму, пострадянський простір характеризується глибокою інституційною дезінтеграцією, авторитарною спадщиною, структурною невизначеністю та історичною травматикою. У пострадянському контексті це особливо важливо, оскільки багато країн регіону після 1991 року отримали можливість створити власні політичні інститути практично з нуля або реформувати радянські застарілі структури. Аналіз інституційного дизайну — зокрема співвідношення гілок влади, характеру виборчих систем, моделі державного управління (президенталізм, парламентаризм, федералізм) — дає змогу пояснити відмінності в стабільності, ефективності та демократичності пострадянських політичних систем.

Однак неоінституціоналізм також звертає увагу на неформальні інститути, що часто визначають реальний зміст політичного процесу, навіть якщо формальні структури виглядають демократичними. У цьому контексті ключовими є патроналізм, клієнтелізм, персоналізм і корупційні практики, які пронизують державний апарат і підмінюють собою інституційні правила гри. У багатьох пострадянських країнах — включно з Україною — саме ці неформальні механізми мають вирішальне значення для розуміння логіки прийняття рішень, розподілу ресурсів і політичної лояльності. Неоінституціональний підхід дозволяє комплексно враховувати

обидва рівні — нормативно-юридичний і неформально-практичний — і таким чином дає змогу аналізувати не лише інституційну архітектуру, а й ефективність її функціонування в конкретному політичному середовищі. [23,с.233–239]

На відміну від інституційного аналізу, структурний підхід зосереджується на довготривалих соціально-економічних чинниках, які визначають можливості або обмеження для демократичного розвитку. У межах цього підходу акцент робиться на рівні соціальної стратифікації, характері економіки, розподілі ресурсів, демографічній динаміці та рівні урбанізації. Ідея полягає в тому, що політичні зміни не можуть бути відокремлені від соціальної основи, на якій вони відбуваються: високий рівень економічної нерівності, слабкий середній клас або домінування олігархічних структур створюють серйозні перешкоди для утвердження сталої демократії. [57] Особливо це помітно у випадках країн із ресурсною рентою, таких як Росія, Казахстан чи Азербайджан, де основа економічного добробуту не пов'язана з розвиненою ринковою економікою або соціальною мобільністю, а базується на монополізації природних багатств. Це створює сприятливе середовище для авторитарного контролю, політичної централізації та обмеження громадянських свобод. [28,с.94]

Структурний підхід також дозволяє враховувати довгострокову історичну спадщину, яка формує політичну культуру, уявлення про владу, суспільні очікування та форми легітимності. Для пострадянських країн значущим чинником є спадок радянської модернізації, який одночасно включав у себе технократичну ефективність і повне підпорядкування державі, відсутність політичного плюралізму та ідеологічну монополію. Ця історична основа багато в чому визначає сьгоднішні межі інституційної адаптації, стійкість авторитарних рефлексів та обмежену довіру до демократичних інститутів. [60,с.22–26]

Поряд із інституційним та структурним підходами, важливе місце в аналізі демократичного транзиту в пострадянських країнах займає актор-центрована перспектива. Вона виходить із припущення, що політичні зміни є результатом не лише структурних обставин чи інституційних умов, а насамперед діяльності конкретних суб'єктів — політичних лідерів, еліт, опозиційних груп, громадських рухів. Особливу увагу в цьому підході приділяють стратегіям, виборам і мотиваціям акторів, а також конфліктам і компромісам, які виникають між ними в умовах політичної невизначеності. У випадку пострадянського простору, де стабільність інститутів є низькою, а роль особистих зв'язків і неформального впливу — високою, саме політичні рішення лідерів можуть мати критичне значення для напрямку транзиту. [11,с.26–32]

Приклади з новітньої історії підтверджують ефективність такого аналізу. У Грузії реформи 2004–2006 років значною мірою були результатом рішучості нового керівництва на чолі з Міхеїлом Саакашвілі. В Україні демократичні прориви були пов'язані з масовими мобілізаціями — Помаранчевою революцією та Революцією Гідності — що змусили політичні еліти змінити свою поведінку або втратити владу. У Білорусі, навпаки, жорстка централізація та персоналізм Лукашенка блокують будь-які транзитні процеси, попри наявність протестного потенціалу. Таким чином, актор-центрований підхід дозволяє фокусуватися на дієвості, суб'єктності та політичній відповідальності, не зводячи все до абстрактних структур чи формальних схем. [72;90,с.128–160]

Порівняльний підхід у дослідженні демократичного транзиту дозволяє глибше розуміти внутрішню логіку політичних змін, які відбуваються в різних країнах пострадянського простору. Його головна методологічна перевага полягає у виявленні змінних, що визначають відмінності у перебігу трансформацій. Зокрема, дослідники часто порівнюють типи політичних режимів, структуру еліт, характер взаємодії

між державою та суспільством, рівень розвитку громадянських інституцій, а також історичну спадщину — як радянську, так і дорадянську. Такі зміни дозволяють побачити, чому в одних країнах перехід до демократії виявився порівняно успішним, а в інших — повністю зупинився або перетворився на імітацію демократичних процедур. [90,с.128–160]

Показовим прикладом є країни Балтії — Естонія, Латвія, Литва. Їхня інтеграція в європейський політичний, економічний і культурний простір, історичний досвід незалежної державності у ХХ столітті, відносно гомогенне етнічне населення та стратегічний курс на членство в ЄС і НАТО забезпечили чітку орієнтацію на демократичні стандарти. Ці держави швидко провели інституційні реформи, впровадили верховенство права, подолали авторитарну спадщину та забезпечили відносну стійкість демократичних інституцій. [46,с.112 с.112]

Натомість у країнах Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан) демократичний транзит або взагалі не розпочався, або був відверто згорнутий ще на початковому етапі. Причини цього криються у збереженні патримоніальної структури влади, злитті еліт з авторитарною державою, монополізації природних ресурсів і відсутності реального громадянського суспільства. Крім того, ці країни, як правило, не мали історичного досвіду незалежного державного розвитку до радянської доби, що вплинуло на їхню політичну культуру та уявлення про легітимність влади. [15,с.248–250]

Україна в цьому спектрі займає проміжне становище. Її транзит до демократії можна визначити як частково вдалий, але нестабільний і незавершений. З одного боку, країна має досвід масових мобілізацій, збереження електоральної демократії, активну роль громадянського суспільства. З іншого боку, демократичні прориви не призвели до повноцінної консолідації демократичного режиму: інституції залишаються слабкими, корупція поширеною, а політична система часто потрапляє під

вплив олігархічних інтересів або зовнішніх чинників. Саме тому український випадок особливо цінний для компаративного аналізу, оскільки дозволяє досліджувати транзит у динаміці, з урахуванням як успішних, так і кризових фаз. [4,с.208]

Важливим доповненням до порівняльного аналізу виступає культурологічний підхід, що зосереджується на глибинних цінностях, політичній культурі та національній ідентичності. У пострадянських країнах ці аспекти часто виступають не лише фоном, а й активним чинником політичної трансформації. Однією з характерних рис регіону є домінування патерналістської моделі відносин між владою і суспільством — очікування, що держава має не просто управляти, а забезпечувати, контролювати, вирішувати проблеми без участі громадян. Така традиція тісно пов'язана з радянським спадком, де ініціатива «знизу» не заохочувалась, а політична активність за межами контрольованих структур сприймалась як загроза. [12,с.196–200;87,с. 71–86]

Важливий вектор методологічного аналізу — зовнішньополітичний або екстернальний підхід. Він ґрунтується на розумінні того, що демократичні процеси в пострадянських країнах не розвиваються в ізоляції, а постійно перебувають під впливом міжнародного середовища. Йдеться як про підтримку з боку західних структур — ЄС, НАТО, ОБСЄ, міжнародних донорів, — так і про дестабілізаційний тиск із боку авторитарних гравців, насамперед Російської Федерації. У цьому контексті особливу роль відіграє концепт «нормативної сили Європейського Союзу», що передбачає не лише матеріальну допомогу, а й трансляцію демократичних стандартів, принципів верховенства права, захисту прав людини. Успішні приклади такого впливу можна спостерігати в країнах Балтії, а частково — в Грузії та Молдові [86,90].

Натомість Росія виступає системним опонентом транзитних процесів у регіоні, просуваючи модель керованої демократії або відкритого

авторитаризму, часто через політичний тиск, економічні важелі, дезінформацію чи військове втручання. Україна в цьому плані є прикладом країни, що опинилася на межі між двома векторами — демократизацією, орієнтованою на Захід, і спробами реваншу авторитарного впливу зі Сходу. Це ще більше ускладнює транзит і підсилює потребу в багатоаспектному аналізі.

Отже, аналіз демократичного транзиту в пострадянських країнах потребує багатовимірного методологічного підходу, який здатен враховувати складність і специфіку політичних процесів у регіоні. Жодна окрема теоретична рамка — ні неоінституціоналізм, ні структурна перспектива, ні актор-центрований аналіз — не може самотійно пояснити траєкторії трансформацій у країнах, що постали на руїнах СРСР. Ефективне дослідження транзиту потребує поєднання аналізу формальних і неформальних інституцій, соціально-економічної бази, політичної культури, поведінки ключових акторів і впливу зовнішнього середовища.

Український досвід особливо яскраво демонструє необхідність комбінованого підходу. Тут переплітаються інституційна нестабільність, культурна мобілізація, зовнішньополітична боротьба за орієнтацію, вплив громадянського суспільства та гібридність елітного правління. Методологічна множинність дає змогу не лише фіксувати симптоми політичної трансформації, а й глибше розуміти їхню внутрішню логіку. Саме тому сучасні дослідження пострадянської демократизації дедалі частіше спираються на міждисциплінарні підходи, що поєднують макро- й мікроаналіз, кількісні та якісні методи, а також гнучкість інтерпретації залежно від контексту.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

2.1. Основні чинники та умови успішного демократичного транзиту

У сучасному світі демократичний транзит є однією з найважливіших тем для політичної науки, оскільки процеси переходу від авторитаризму до демократії залишаються ключовими для розуміння політичної динаміки багатьох країн, зокрема й у пострадянському просторі. Вивчення демократичного транзиту набуває особливої ваги в умовах глобальної нестабільності, зміцнення авторитарних тенденцій і появи гібридних режимів, які підривають традиційне уявлення про лінійний рух у бік демократії. Аналіз світового досвіду дозволяє не лише систематизувати наявні підходи, а й критично осмислити межі, зони ризику й умови ефективної демократизації в різних соціокультурних і геополітичних контекстах.

Поняття демократичного транзиту сформувалося у світовому політичному дискурсі як реакція на хвилі демократизації, що почалися у другій половині ХХ століття [76,79]. Його витoki пов'язані з аналізом процесів переходу від авторитарних режимів до демократичних форм правління, які відбувалися в країнах Південної Європи, Латинської Америки, а згодом — у Центрально-Східній Європі. Від самого початку транзит розумівся не як одномоментна подія, а як складний і нерівномірний процес, що охоплює перехідні фази між крахом авторитарного режиму та формуванням повноцінної демократії. Його особливістю є те, що він не має гарантованого результату — фінал транзиту є відкритим і залежить від поєднання низки чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Саме тому демократичний транзит відрізняється від демократизації як завершеного процесу утвердження

демократичних інститутів, а також від консолідації демократії, яка передбачає стійкість, незворотність і глибоку інституціоналізацію демократичних норм .[47,с. 7–14]

Розмежування цих понять є принциповим для наукового аналізу. Транзит — це фаза невизначеності, де колишня система вже втратила свою легітимність, але нова ще не набрала стійкості. Демократизація є ширшим терміном, що включає як транзит, так і подальшу інституціоналізацію демократичної практики. Консолідація ж вказує на завершення цього процесу — момент, коли демократичні правила гри стають загальноприйнятими і політичні гравці більше не розглядають альтернатив авторитарного типу як легітимні. У світовому контексті прикладами завершеного транзиту є Іспанія, Португалія, Південна Корея, де демократичні інститути поступово стали основою політичного порядку. Натомість у багатьох країнах, таких як Єгипет чи Росія, транзит залишився незавершеним або був згорнутий. [52,с. 34–44]

На перебіг демократичного транзиту впливають численні чинники, які в політичній науці умовно поділяють на внутрішні й зовнішні. Серед внутрішніх визначальними є рівень розвитку політичної культури, структура еліт, ступінь інституційної розвиненості та наявність соціальної мобілізації. Політична культура визначає рівень суспільної довіри до інститутів, готовність до участі в демократичних процедурах, толерантність до політичного плюралізму. [30] Структура еліт — чи є вони відкритими до реформ, чи тяжіють до закритих, патроналістських практик — суттєво впливає на сценарії переходу. Рівень розвитку державних інституцій, особливо судової системи, парламенту, місцевого самоврядування, також визначає здатність системи до демократичного самовідтворення. Соціальна мобілізація — наявність активного громадянського суспільства, медіа, протестних рухів — часто стає

каталізатором змін або запобіжником від зворотного відкату. [59, с.137–142]

Зовнішні чинники також відіграють суттєву роль у процесі демократичного транзиту. Сюди належать як підтримка з боку міжнародних організацій, інституцій Європейського Союзу, ОБСЄ, НАТО чи міжнародних донорів, так і зовнішній тиск з боку автократичних держав, зокрема Росії чи Китаю. У ряді випадків транзит стимулювався прагненням до членства в міжнародних структурах, що вимагало виконання демократичних стандартів (як це було у випадку країн Центрально-Східної Європи перед вступом до ЄС). Водночас у деяких державах зовнішній вплив грав протилежну роль — дестабілізував інституції, підтримував нелегітимні еліти, блокував реформи або нав'язував альтернативні авторитарні моделі. [28,с.94]

У політичній науці визнано, що жоден з чинників — ані внутрішній, ані зовнішній — не може бути самостійною причиною успішного чи провального транзиту. Демократичні зміни є результатом взаємодії багатьох детермінант, які можуть посилювати або нейтралізувати одна одну залежно від контексту. Наприклад, сприятлива політична культура може не дати очікуваного результату без інституційної бази, а сильний зовнішній тиск не завжди здатен зламати внутрішній опір автократичної еліти. Саме тому транзит слід аналізувати як складну, багатофакторну динаміку, у якій результат не є передвизначеним, а залежить від конфігурації умов і дій політичних акторів. [49,с.92–98]

Типологізація демократичного транзиту є одним із найважливіших інструментів аналізу у політичній науці, оскільки дозволяє не лише класифікувати різні форми політичних переходів, але й глибше зрозуміти механізми, що лежать в їх основі. У літературі існує кілька поширених моделей класифікації, які спираються на різні критерії — сценарій змін, характер дій акторів, джерело ініціативи тощо. Однією з основних є

класифікація за сценарієм перебігу подій: революційний та еволюційний транзити. [63,с.151]

Революційний транзит характеризується різким, часто насильницьким зламом старого режиму, без активної участі його представників у побудові нової системи. Такий тип притаманний, наприклад, Ірані 1979 року або частково Україні після Революції Гідності, коли стара влада втратила контроль раптово, під тиском масових протестів. Еволюційний транзит, навпаки, відбувається поступово, через інституційні зміни, без радикальних зламів, часто — під впливом зовнішніх факторів чи внутрішньої модернізації. Прикладом такого сценарію є Тайвань або Чилі після Піночета. Коли старі й нові еліти досягають компромісу щодо умов зміни режиму. Це характерно для Іспанії після смерті Франко або Південної Африки в період переходу від апартеїду до демократії. У таких випадках ключову роль відіграє здатність сторін до домовленостей і взаємних поступок, що дозволяє уникнути конфлікту та зберегти базову стабільність. [45,с.39]

Інший підхід до типологізації спирається на акторську структуру, тобто на те, хто саме ініціює та веде процес змін. Елітно-орієнтовані транзити передбачають ключову роль політичної верхівки — або реформаторів у старому режимі, або нових лідерів, які приходять до влади в умовах трансформації. Масово-мобілізовані транзити спираються на широке залучення громадянського суспільства, протестні рухи, страйки, громадські кампанії. [81,87] Найчастіше ефективні моделі поєднують обидва типи — тобто є змішаними, коли ініціатива знизу змушує еліти реагувати, й саме в результаті цієї взаємодії формуються нові політичні правила гри. У політичній науці такі типи також описуються як транзити «згори», «знизу» або гібридні. Згори — це коли влада сама розпочинає реформування, знизу — коли тиск виходить від суспільства, а гібридні — коли ці два процеси взаємодіють у складний спосіб. Україна, наприклад,

демонструє саме гібридну модель, де масова мобілізація поєднується з обмеженою готовністю еліт до реформ. [77]

Питання про умови успішного чи невдалого демократичного транзиту залишається відкритим і суперечливим. Політичні дослідження виокремлюють низку передумов, які можуть сприяти або, навпаки, унеможливити ефективний перехід до демократії. Серед інституційних чинників вирішальними є наявність політичної альтернативи, яка спроможна взяти на себе відповідальність за управління країною, відкритий доступ до влади, що дозволяє опозиції реально претендувати на перемогу, та легітимність процедур, які забезпечують довіру до виборів і рішень державних інституцій. Якщо ці умови відсутні, транзит ризикує зупинитися або бути згорнутим на користь нової форми авторитаризму. [77]

Соціальні й економічні передумови також відіграють важливу роль. Стабільність у базових сферах життя, наявність ресурсної бази для підтримки реформ, помірний рівень соціальної нерівності створюють більш сприятливе середовище для демократичних змін. Водночас глибока економічна криза, масове безробіття або політична фрагментація можуть зробити демократію вразливою до популізму чи радикалізму. [78]

Порівняльний аналіз дозволяє побачити, як ці чинники реалізуються на практиці. В Іспанії після франкізму демократичний транзит став можливим завдяки комбінації сильної політичної культури, готовності еліт до компромісу, зовнішньої підтримки та економічного зростання. Південна Корея, ще один успішний приклад, продемонструвала, що навіть після жорсткого авторитарного правління, за наявності активного громадянського суспільства та елітної згоди, можливе формування стабільної демократії. Натомість у Єгипті після Арабської весни або у Венесуелі транзит був зупинений або повернувся до авторитарної моделі через нестачу інституційної спроможності, загострення економічної кризи

та відсутність конструктивного діалогу між опозицією й владою. Ці приклади свідчать, що успіх чи невдача демократичного транзиту не зумовлені одним фактором, а є результатом складної взаємодії багатьох чинників — політичних, економічних, соціокультурних і міжнародних. Розуміння цієї багатовимірності є ключовим для адекватної оцінки перспектив демократичної трансформації в будь-якій країні, включно з Україною. Це також підкреслює необхідність системного підходу до аналізу транзиту, що базується на поєднанні емпіричних даних із концептуальною гнучкістю.

У XXI столітті процеси демократичного транзиту набули суперечливої динаміки. Замість зростання кількості сталих демократій спостерігається стрімке поширення гібридних режимів — політичних систем, що поєднують демократичні процедури (вибори, багатопартійність) з авторитарними практиками (цензура, політичні репресії, контроль над судами). Приклади таких режимів — Туреччина, Угорщина, Сербія, Росія (до повного переходу в автократію), Венесуела.[53,с. 297–303;75,с.198–201]

Одночасно посилюється тенденція до автократизації: навіть раніше демократичні країни демонструють відступ від ліберальних стандартів — обмеження прав людини, тиск на медіа, знецінення парламентських інститутів. Це відбувається і в Європі, і в Південній Азії, і в Латинській Америці. Автократичні лідери дедалі частіше приходять до влади через вибори, використовуючи демократичні інститути для зміцнення особистої влади. Також помітні кризи в уже демократизованих країнах — США, Ізраїль, Польща, де зростає поляризація, підривається довіра до виборів, знижується ефективність інституцій. Це вказує на загальносвітову вразливість демократій.[68,с.27–41;75,с.198–201]

Український випадок — унікальний. Країна не вписується у класичну модель транзиту: тут маємо гібридність, революційні фази, нестабільність,

але збереження електоральної демократії й постійну громадянську активність. Україна не завершила транзит, але й не відкотилась до автократії. У глобальній транзитній динаміці Україна — приклад нестійкої, відкритої демократії з активною фазою спротиву зовнішньому авторитарному впливу. Без розуміння світових моделей, зокрема гібридності, договірних транзитів і зовнішньої підтримки, неможливо адекватно оцінити її політичну логіку.

Отже, демократичний транзит у світовому контексті постає як складний, багатофакторний процес, що не має єдиної моделі чи гарантованого фіналу. На відміну від лінійних уявлень про поступ до демократії, сучасні дослідження трактують транзит як відкриту динаміку, де результат залежить від взаємодії інституційних, культурних, соціальних і зовнішньополітичних чинників. Типологізація транзитів — за сценаріями, акторами, джерелами ініціативи — дозволяє краще зрозуміти відмінності між країнами та обрати релевантну аналітичну рамку для конкретного кейсу.

Глобальні тенденції останніх десятиліть — зростання гібридних режимів, автократизація, політична фрагментація — демонструють нестійкість демократичних досягнень і потребу в адаптивному аналізі. У цьому контексті український випадок є важливим прикладом транзиту, що розгортається в умовах багатовекторності, зовнішнього тиску й потужної громадянської участі. Його аналіз вимагає врахування світових моделей, але водночас — усвідомлення внутрішньої специфіки. Лише поєднання глобального підходу з локальним контекстом дає змогу адекватно оцінити характер, виклики й потенціал демократичних змін в Україні.

2.2. Типи та сучасні моделі демократичного транзиту

Типологізація демократичного транзиту є одним із найважливіших інструментів аналізу у політичній науці, оскільки дозволяє не лише класифікувати різні форми політичних переходів, але й глибше зрозуміти механізми, що лежать в їх основі. У літературі існує кілька поширених моделей класифікації, які спираються на різні критерії — сценарій змін, характер дій акторів, джерело ініціативи тощо. Однією з основних є класифікація за сценарієм перебігу подій: революційний, еволюційний транзити. [63,с.151]

Спираючись на динамічний підхід, С. Хантінгтон запропонував п'ять основних моделей переходу до демократії. Ці моделі відображають різні шляхи трансформації політичних режимів, що спостерігалися у світовій практиці до 1990-х років. Перша з них — «циклічна модель», яка передбачає чергування авторитарних і демократичних режимів. Друга — «модель другої спроби», коли перша демократизація була зірвана, але згодом країна знову повернулася до демократичного курсу. Третя — «модель перерваної демократії», яка описує ситуацію, коли раніше функціонуюча демократія була тимчасово знищена авторитаризмом, але згодом відновилася. Четверта — «прямий перехід», у випадку якого демократія встановлюється без попереднього демократичного досвіду. П'ята — «модель деколонізації», де демократичний устрій утверджується після здобуття незалежності.

Хантінгтон також схематично описує зміну режимів через умовні часові точки. Так, стабільні авторитарні режими позначені як «А», а стабільні демократичні — як «Б». Нестабільні фази, які можуть швидко змінитися, позначаються малими літерами — «а» і «б». У цьому контексті циклічна модель виглядає як послідовне чергування нестабільних режимів (а – б – а – б і т.д.), друга спроба – як шлях від авторитаризму через нестабільність до демократії (А – б – а – Б), перервана демократія — як відновлення попереднього демократичного порядку (А – Б – а – Б), прямий перехід — як від авторитаризму одразу до демократії (А – Б), а деколонізація — як встановлення демократії після періоду залежності (Б/а – Б).

Окрім підходу Хантінгтона, значну увагу отримала інша типологія демократичних переходів, запропонована Т. Л. Карл і Ф. Шміттером. Вони визначили дві основні змінні: хто виступає ключовими акторами трансформації — еліти чи маси та якими засобами досягається зміна — силовими чи компромісними. Залежно від поєднання цих чинників виділяються чотири моделі:

1. Пактований перехід, коли еліти домовляються між собою і з поміркованою опозицією;
2. Реформістський перехід, де маси діють мирно, через поступові зміни;
3. Революційний перехід, за якого маси застосовують насильницькі методи;
4. Нав'язаний перехід, де еліти силою змінюють політичний лад.

Моделі демократичних перетворень Пшеворського і Бжезинського — зберігають аналітичну цінність у сучасних дослідженнях перехідних процесів. Підхід Бжезинського особливо релевантний для аналізу трансформацій у пострадянському просторі, адже він системно окреслює

фази переходу та умови їх реалізації, роблячи наголос на структурних чинниках.

У концепції Пшеворського перехід до демократії включає дві основні стадії: лібералізацію та демократизацію. Перша, на його думку, є найвразливішою, оскільки на цьому етапі високою є ймовірність відкату до авторитарного управління. Друга стадія, у свою чергу, складається з двох взаємопов'язаних процесів: трансформації самої держави (що стосується змін політичних інституцій) та зміни режиму (що охоплює зміну характеру політичних відносин і практик). Революційний транзит характеризується різким, часто насильницьким зламом старого режиму, без активної участі його представників у побудові нової системи. Такий тип притаманний, наприклад, Ірані 1979 року або частково Україні після Революції Гідності, коли стара влада втратила контроль раптово, під тиском масових протестів. Еволюційний транзит, навпаки, відбувається поступово, через інституційні зміни, без радикальних зламів, часто — під впливом зовнішніх факторів чи внутрішньої модернізації. Прикладом такого сценарію є Тайвань або Чилі після Піночета. Найбільш вивченим у транзитології є «переговорний транзит», коли старі й нові еліти досягають компромісу щодо умов зміни режиму. Це характерно для Іспанії після смерті Франко або Південної Африки в період переходу від апартеїду до демократії. У таких випадках ключову роль відіграє здатність сторін до домовленостей і взаємних поступок, що дозволяє уникнути конфлікту та зберегти базову стабільність [45]. Інший підхід до типологізації спирається на структуру акторів, тобто на те, хто саме ініціює та веде процес змін. Елітно-орієнтовані транзити передбачають ключову роль політичної верхівки — або реформаторів у старому режимі, або нових лідерів, які приходять до влади в умовах трансформації. Масово-мобілізовані транзити спираються на широке залучення громадянського суспільства, протестні рухи, страйки, громадські кампанії. [81;87,с.71–86]Найчастіше ефективні моделі поєднують обидва

типи — тобто є змішаними, коли ініціатива знизу змушує еліти реагувати, й саме в результаті цієї взаємодії формуються нові політичні правила гри. У політичній науці такі типи також описуються як транзити «згори», «знизу» або гібридні. Згори — це коли влада сама розпочинає реформування, знизу — коли тиск виходить від суспільства, а гібридні — коли ці два процеси взаємодіють у складний спосіб. Україна, наприклад, демонструє саме гібридну модель, де масова мобілізація поєднується з обмеженою готовністю еліт до реформ [77]. Однією з найбільш вивчених і впливових моделей демократичного переходу у світовій транзитології є модель, заснована на елітних компромісах — так званий перехід «через переговори» (negotiated transition). Цей сценарій передбачає поступове згорання авторитарного режиму за домовленістю між представниками старої влади та опозиції. Його ключовою ознакою є те, що трансформація відбувається не шляхом руйнування існуючої системи, а через її поступову трансформацію, за участю обох сторін — реформаторськи налаштованих еліт авторитарного табору і поміркованих представників опозиції. Історичними прикладами таких транзитів є Іспанія після смерті Франко та Південно-Африканська Республіка після апартеїду.[14,с.584;83,с.943–960]

Успіх цієї моделі пояснюється тим, що вона мінімізує насильство, забезпечує певну спадковість інституцій і дозволяє уникнути політичного хаосу. Колишні правлячі кола, отримуючи гарантії особистої безпеки та певну участь у політичному житті нового ладу, частково втрачають мотивацію до опору. Водночас опозиція отримує можливість легалізації та впливу на реформування системи. Проте така модель має і свої вразливості: угоди, укладені «згори», можуть не відповідати очікуванням суспільства, зберігати елементи старого порядку, а інколи й створювати перешкоди для глибоких демократичних змін. Частина політичної системи залишається недоторканою, а ключові позиції можуть бути розподілені між елітами у спосіб, який ускладнює суспільний контроль і прозорість. У

перспективі це може призводити до затягування реформ або формування гібридних режимів.[46,с.112]

На противагу цьому сценарію стоїть революційна модель демократичного переходу, що передбачає раптовий і докорінний злам політичної системи внаслідок масової мобілізації, протестів, повстань або повного падіння авторитарного режиму. У таких випадках відсутній компроміс, а старі еліти здебільшого усуваються від влади. Цей сценарій має високу динаміку й здатність до радикального оновлення політичного поля, однак супроводжується серйозними ризиками. Класичними прикладами революційного транзиту вважаються Іранська революція 1979 року, Туніс під час Арабської весни у 2011 році, а також Україна у 2014 році після Революції Гідності. [10]

Характерною рисою такої моделі є відсутність поступовості та передбачуваності. Старі інститути часто повністю зруйновані або дискредитовані, а нові ще не сформовані. Виникає інституційний вакуум, який може призвести до хаосу, зростання популізму, політичної радикалізації, або навіть до авторитарного реваншу під виглядом демократичних гасел. У деяких випадках революційна трансформація створює очікування стрімких змін, які не справджуються, що породжує розчарування й знижує довіру до нових політичних сил. Також революції часто не гарантують встановлення сталої демократії — Іран після 1979 року перетворився на теократичну автократію, а в Тунісі після початкових успіхів спостерігається поступовий відкат реформ.[10]

Обидві моделі — переговорна та революційна — мають свої логіки й ризики. Їхнє застосування залежить не лише від суб'єктивного вибору політичних акторів, а й від глибини кризи, структури режиму, рівня мобілізації суспільства та зовнішнього середовища. У реальній політичній практиці межі між ними часто стираються, а багато перехідних країн демонструють ознаки обох підходів, переходячи від одного до іншого або

комбінуючи їхні елементи. Саме така складна конфігурація часто спостерігається в нестабільних транзитних державах, які не вписуються в жорстку типологію.[4,с.208]

Окрім класичних моделей демократичного транзиту, у політичній практиці широко поширеними є так звані псевдотранзити та контрольовані трансформації, які формально нагадують демократизацію, але за своєю суттю не ведуть до реального утвердження демократії. Ці моделі, які в науковій літературі часто описуються як «керована демократизація» або «імітаційна демократія», характеризуються тим, що ключові елементи авторитарного контролю зберігаються, попри запровадження виборчих механізмів, парламентських процедур або багатопартійності. Найбільш виразними прикладами такого підходу є Росія кінця 1990-х — початку 2000-х років, а також сучасний Казахстан. [58,с.147]

У рамках керованої демократизації вибори проводяться регулярно, однак мають суттєві обмеження: вони відбуваються за сценарієм, де участь опозиції мінімізується, ЗМІ контролюються владою, а результати часто передбачувані. Інститути парламентаризму залишаються слабкими, не мають реального впливу на виконавчу владу, а судова система виконує функцію легітимізації вже прийнятих рішень. У таких системах демократія зводиться до декоративних форм, за якими зберігається авторитарне управління. [58,с.147]

Політологи, зокрема Ларрі Даймонд, використовують поняття «гібридні режими» для опису політичних систем, що поєднують елементи демократії та автократії. Ці режими мають зовнішні ознаки демократичності, але насправді позбавлені ключових демократичних інструментів: відповідальності влади, верховенства права, незалежності інституцій. З цієї логіки постає і концепт «нескінченних транзитів» — коли країна постійно перебуває у статусі перехідної, однак жодним чином не наближається до завершення цього переходу. Така ситуація характерна для

більшості пострадянських країн Центральної Азії, де відсутній демократичний поступ, але зберігається риторика реформ і відкритості. [74]

Щоб краще зрозуміти ефективність різних моделей демократичного переходу, доцільно здійснити порівняльний аналіз на основі низки об'єктивних критеріїв. Насамперед слід враховувати глибину здійснених реформ: чи призвели вони до реального розподілу влади, створення незалежних інституцій, зміцнення громадянських прав. Іншим критерієм є роль еліт — чи були вони рушієм змін, чи опиралися їм, і яким чином взаємодіяли з суспільством. Також важливим є рівень громадянської мобілізації: наскільки активно суспільство брало участь у процесі трансформації, і чи стало воно чинником політичного тиску. Нарешті, варто враховувати зовнішній вплив: чи були трансформації результатом внутрішньої ініціативи, чи відбувалися під тиском або за підтримки міжнародних акторів. [74] У цьому контексті доречно порівняти, скажімо, Іспанію та Туніс. В Іспанії після смерті Франко відбувся поступовий перехід через компроміс між елітами, із залученням європейських структур та збереженням легітимності інститутів. У Тунісі демократизація почалась унаслідок масових протестів, які спричинили раптове падіння авторитарного режиму, однак відсутність консолідованих еліт і слабка інституційна база ускладнили процес трансформації. Ще одне контрастне порівняння — Україна та Росія. В Україні транзит мав непослідовний, але електорально відкритий характер, із впливом масових мобілізацій і тиском громадянського суспільства. В Росії ж демократичні форми поступово були демонтовані через концентрацію влади, контроль над медіа та поступове обмеження політичної конкуренції. [46,с.112]

Окрему аналітичну цінність мають кейси Чилі, Південної Африки та Польщі. У Чилі відбувся перехід від військової диктатури до демократії через узгоджений референдум і домовленості між режимом і опозицією. У

Південній Африці перехід супроводжувався складними переговорами та створенням нових інституцій у пострасовому суспільстві. Польща стала прикладом так званого «круглого столу» — формату мирного переходу з активним залученням опозиції та підтримкою з боку громадськості, що забезпечив відносно стабільну демократизацію. [46,с.112]

Жодна з моделей переходу до демократії не може бути універсальною, оскільки політичні, історичні та соціокультурні умови кожної країни істотно відрізняються. Те, що працює в одному середовищі, може бути повністю непридатним в іншому. Модель елітного компромісу, яка дала позитивний результат в Іспанії чи Південній Африці, в умовах відсутності політичної волі або наявності глибокої недовіри між владою і суспільством може виявитися марною. Революційний шлях, у свою чергу, часто дає швидкий результат, але з високими ризиками дестабілізації. Ключовим фактором є не сама модель, а її здатність адаптуватися до конкретних структур влади, суспільних очікувань та зовнішнього середовища. [71,с.23-44]

Особливу роль у цьому контексті відіграє попередній тип політичного режиму. Авторитаризм із централізованою бюрократією та силовими структурами має зовсім інший потенціал до змін, ніж персоналістський режим із племінною або релігійною опорою. Колоніальна чи імперська спадщина, яка часто породжує слабкі інституції, несправедливий розподіл ресурсів або відсутність традицій самоврядування, також значно ускладнює застосування навіть найефективніших моделей. Важливим чинником є й структура еліт: у країнах з замкненими кланово-олігархічними групами компроміс майже неможливий, тоді як плюралістичні еліти, навіть із конфліктами, здатні до переговорів і поступок. [44,с.121]

Роль міжнародних акторів і наднаціональних структур може бути як підтримуючою, так і руйнівною. Успішні транзити часто супроводжуються

технічною, фінансовою та політичною підтримкою з боку демократичних організацій, таких як ЄС, ОБСЄ, Рада Європи. Однак зовнішні гравці можуть також сприяти блокуванню реформ, зокрема коли мають інтерес у збереженні авторитарного контролю — як це було у випадку з впливом Росії на пострадянський простір. Модель переходу не може бути ефективною без урахування того, як вона буде співіснувати з міжнародним тиском, втручанням чи байдужістю. [47,с.7-14]

У світлі цих міркувань український випадок є особливо показовим і водночас складним для типологізації. Україна не вкладається в жодну класичну модель транзиту — ні в переговорну, ні в суто революційну, ні в контрольовано-імітаційну. Навпаки, її демократичний шлях являє собою гібридний, переривчастий і багатофазовий процес, у якому чергуються етапи прориву, застою, зворотного відкату та нового оновлення. Важливим є те, що зміни ініціювалися як «знизу» — через масову мобілізацію, так і «згори» — за участю частини політичних еліт, що прагнули модернізації або збереження легітимності. [47,с.7-14]

Український транзит містить елементи елітного узгодження, як під час ухвалення нової Конституції 1996 року чи угод після Революції 2004 року, революційної динаміки — як під час Майданів, а також симптоми гібридності, що проявляються в олігархічному контролі над політикою та вибірковості в реформуванні. Водночас в Україні спостерігається потужна роль громадянського суспільства як стабілізатора, коректора і драйвера змін — що вирізняє її серед пострадянських держав. [9,с.44–53] На відміну від Росії, де перехід до демократії був перерваний ще у 2000-х і поступово витіснений авторитарною централізацією, Україна зберегла політичну конкуренцію та відносну відкритість виборчого процесу. У порівнянні з країнами Балтії, де транзит був значною мірою спрямований зовнішньою інтеграцією до ЄС і НАТО, українська модель є менш стабільною і менш передбачуваною, але й менш контрольованою. З Польщею Україну зближує

масова протестна мобілізація, проте у польському випадку еліти виявилися значно більш організованими й стратегічно згуртованими.

Україна залишається прикладом «відкритого транзиту» — процесу, результат якого не є визначеним наперед. Це робить її особливо цінним об'єктом для аналізу: на відміну від моделей із завершеною траєкторією, український випадок дозволяє дослідити, як зміни відбуваються в реальному часі, як реагують інститути на кризу, і яким чином суспільство коригує політичний курс у межах недосконалих механізмів демократії. Саме ця складність і непередбачуваність робить Україну ключовим прикладом пострадянської трансформації, яка водночас унікальна і водночас вбудована у ширший контекст глобальної транзитології.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

3.1. Політична трансформація в Україні в перші роки незалежності

Здобуття незалежності Україною у 1991 році стало не лише формальним розривом із радянським минулим, а й водночас початком складного й суперечливого процесу політичної трансформації. На відміну від революційних сценаріїв у країнах Центрально-Східної Європи, де авторитарні режими були демонтовані через масові протести й рішуче перезавантаження еліт, український перехід відбувався еволюційно, без різкої зміни політичного курсу чи кадрового складу управлінських структур. У результаті держава фактично перейшла у спадок від УРСР — із тим самим інституційним каркасом, політичними акторами та глибоко вкоріненими адміністративними практиками.

Початкова фаза незалежності характеризувалася поєднанням деклараційної риторики про демократичний вибір із реальною відсутністю структурованого бачення системних реформ. Українське суспільство підтримало незалежність на референдумі 1 грудня 1991 року, однак не отримало чіткої альтернативи в плані нової політичної моделі. Урядові органи, партії, правоохоронні інститути та навіть судова система залишалися фактично недоторканими, відтворюючи старі радянські форми в новому державному контексті. Цей «безконфліктний» транзит мав як стабілізаційні переваги, так і стратегічні ризики: він консервував елементи авторитарної культури, створював залежність від персоналій та ускладнював інституційну модернізацію. [47,с.7-14]

Юридичне оформлення незалежності України розпочалося 24 серпня 1991 року з ухвалення Верховною Радою Акта проголошення незалежності, що стало реакцією на провал спроби перевороту в Москві. Цей документ мав безпрецедентне значення, однак його ухвалення

залишалося в межах інституцій радянського типу, без створення нової політичної архітектури. Референдум 1 грудня 1991 року, на якому понад 90% громадян підтримали незалежність, легітимізував рішення еліт і став першим загальнонаціональним демократичним актом. Проте політична система, у рамках якої відбувалося становлення державності, залишалася радянською за змістом і формою. Верховна Рада, сформована ще в УРСР, продовжувала функціонувати як головний орган влади. Урядова вертикаль, силові структури, правоохоронні органи — усе це діяло за логікою колишнього режиму, без істотного реформування. [50,с.1–3]

Таким чином, українська державність формувалася без створення нової демократичної основи. У перехідний період структура влади залишалася переважно інерційною, спираючись на номенклатурних діячів, які адаптувались до нової ситуації, зберігаючи ключові позиції. Політична система перших років незалежності була типовим прикладом перехідного режиму — формально посттоталітарного, але ще не демократичного. Вона характеризувалася відсутністю чіткої партійної системи, домінуванням старих еліт і слабкістю механізмів громадського контролю. У період 1992–1993 років з'являються нові політичні структури, однак вони здебільшого залишаються фрагментарними й слабо структурованими. Колишні представники КПРС, що швидко трансформувались у нову політичну еліту, зберігають вплив через контроль над адміністративними ресурсами [19,63].

Президентська влада, запроваджена з обранням Леоніда Кравчука, розглядалася як стабілізаційний механізм, що мав забезпечити централізоване управління в умовах розпаду старої системи. Проте концентрація повноважень в руках президента не супроводжувалась формуванням системи стримувань і противаг. Парламент і виконавча влада перебували в стані постійного конфлікту, що паралізувало процес прийняття рішень. У політичному полі панував хаос, а суспільство

поступово втрачало довіру до спроможності влади здійснити реальні зміни. [45,с.39]

Конституційний процес, що тривав з 1991 по 1996 рік, був уособленням компромісу між пострадянськими реаліями і прагненням до демократичних принципів. Його затягнутість відображала глибокі суперечності в баченні майбутньої моделі влади — між прихильниками сильної президентської республіки та тими, хто виступав за парламентську демократію. Паралельно формувалася й проблема легітимності: у суспільстві наростала криза довіри до державних інституцій, а політична фрагментація ускладнювала формування єдиної політичної стратегії. [22,с.74–87] Вибори 1994 року стали символічним моментом — перша в історії України мирна зміна президента через вибори свідчила про збереження базових демократичних процедур, але водночас виявила глибокі лінії розколу та запит на інституційну оновленість. У цей період формується хибне уявлення про стабільність як пріоритет над якістю демократії. Влада намагалася балансувати між необхідністю реформ і страхом перед соціальними потрясіннями, що зумовило часткову зміну форм без зміни змісту. Саме в цих умовах закладаються основи гібридного політичного порядку, де демократичні інститути існують, але не набувають реального змісту. Це визначило подальшу динаміку українського транзиту — повільного, непослідовного, але постійно відкритого до нових суспільних імпульсів. [22,с.74–87]

У середині 1990-х років Україна зробила перші кроки до інституційної розбудови, спробувавши відійти від суто номінальної державності до створення структур, які б відповідали принципам демократичного врядування. Одним із ключових рішень стало заснування Конституційного Суду — органу, покликаного стати арбітром у конфліктах між гілками влади та гарантом дотримання Основного Закону. Його створення у 1996 році супроводжувалося прийняттям нової Конституції,

яка закріплювала принципи поділу влади, правової держави та прав людини. Водночас цей крок залишався здебільшого формальним — суд як інституція виявився слабким перед політичним тиском і не зміг відігравати повноцінну роль у системі стримувань і противаг. [56,с.109–116]

Зміни торкнулися й законодавчої гілки: вибори до Верховної Ради нового скликання почали формувати структуру, де, принаймні формально, існувала багатопартійність і політична конкуренція. Однак реальна політична система залишалася глибоко неструктурованою. Партії часто виникали як проекти під конкретних кандидатів або регіональні інтереси, не маючи ідеологічної основи чи сталих організаційних структур. [73,с.71–102] Їх слабкість відкривала простір для адміністративного впливу, олігархізації політики та маніпуляції громадською думкою. У цей період починають відігравати певну роль і незалежні ЗМІ, які стають майданчиком для критики влади та формування альтернативного політичного порядку денного. Проте вони існували в умовах економічної вразливості, часто залежали від бізнесових груп і лише частково могли формувати повноцінний громадський простір. Аналогічно, громадські ініціативи, хоч і набували певного впливу на локальному рівні, не мали інституційної ваги, а більшість громадян залишалися далекими від політичної участі. [43,с.142–158]

Ці обмежені зусилля з модернізації засвідчили, що політична трансформація в Україні у 1990-х роках не набрала повного темпу. Склався тип моделі, який умовно можна охарактеризувати як «керований транзит» — поступова, безконфліктна трансформація, що балансувала між збереженням старих порядків і дозованим запровадженням нових норм. Політичний компроміс між владними угрупованнями дозволяв уникнути різких змін, але водночас блокував структурні реформи. Ключовою рисою цієї моделі стало співіснування елементів радянської політичної культури з формально демократичними інститутами. Це виражалося у подвійній

природі владної системи: з одного боку — Конституція, вибори, суд, парламент; з іншого — неформальні домовленості, персоналізм, контроль адміністративного ресурсу. [1]

Страх перед радикальними змінами, властивий як політичним елітам, так і значній частині суспільства, гальмував глибокі реформи. Небажання руйнувати усталену систему через побоювання дестабілізації зумовило стратегічну обережність у впровадженні змін. Результатом стало консервування політичного поля, в якому демократичні механізми функціонували, але не виконували повною мірою своєї ролі. Це створило умови для подальшої кристалізації гібридного режиму — із демократичними зовнішніми ознаками, але авторитарною логікою прийняття рішень. [5,с.30–41]

Отже, політична трансформація України в перші роки незалежності відбувалася без революційного зламу й без системної демократизації. Незважаючи на проголошення незалежності у 1991 році та легітимацію цього кроку через загальнонаціональний референдум, нова держава будувалася на основі спадкових радянських інституцій, персоналій і практик. Замість рішучого реформування системи влади, український транзит пішов шляхом поступового, керованого переходу, що мав стабілізаційний ефект, але гальмував глибокі структурні зміни. Нова політична система залишалася неповною: багатопартійність існувала формально, але без ідеологічного підґрунтя; президентська модель посилювала виконавчу владу, але не супроводжувалась ефективними стримуваннями; громадянське суспільство починало формуватись, але не стало повноцінним гравцем. Усе це створило умови для формування гібридного політичного порядку — системи, в якій демократичні механізми співіснували з неформальними владними практиками та елементами авторитаризму. Цей етап заклав політичні паттерни, які зберігалися протягом наступних десятиліть, і водночас став базовою

фазою, від якої розпочалися подальші хвилі демократичного спротиву й оновлення. Він визначив повільний, суперечливий, але незворотний характер українського транзиту.

3.2. Ключові етапи демократичного транзиту

Період між 2004 і 2014 роками став визначальним у процесі українського демократичного транзиту. Саме в цей десятирічний проміжок країна двічі пережила масштабні соціально-політичні злами, які мали ознаки революційної мобілізації, радикального перегляду суспільного договору і спроби перезапуску політичної системи.[31;41,с.38–46] Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2013–2014 років стали не просто проявами протестного потенціалу — вони засвідчили глибоке перезавантаження громадянської ідентичності. Відбувся перехід від пасивної участі у виборах до активного тиску на політичну систему, а згодом і до усвідомлення себе не лише як електорату, а як суб'єкта, здатного визначати політичний курс країни. [31]

Першим таким етапом стала Помаранчева революція — відповідь на грубе спотворення результатів президентських виборів. Фальсифікація підсумків голосування, застосування адміністративного ресурсу, цензура, тиск на ЗМІ й ознаки авторитарного відкату — все це спричинило безпрецедентну хвилю протестів, які вийшли далеко за межі столиці. [48]Люди вийшли на вулиці не лише для захисту конкретного кандидата, а й проти загального відчуття несправедливості й маніпуляцій. Ця мобілізація стала першим масштабним проявом громадянської сили в новітній історії України. [37]

Ключову роль у тих подіях відіграло громадянське суспільство — не як формальні організації, а як стихійна самоорганізація, мережеві структури, волонтерські ініціативи, незалежні медіа. Це був момент, коли соціальний капітал конвертувався у політичний тиск. [27,с.105–113] Хоча формальним результатом революції стало призначення третього туру виборів, перемога Віктора Ющенка і короткочасне оновлення еліт, значно

важливішим наслідком став прорив у політичному самосприйнятті українців. Виник очікуваний і водночас складний запит на реальні зміни — інституційні, ціннісні, управлінські. Проте вже за кілька років стало очевидно, що сама по собі перемога на виборах не гарантує демократичного прориву, а без послідовної політики реформи залишаються лише декларацією. [34,с.38–55]

Після завершення Помаранчевої революції суспільство очікувало на глибокі трансформації у політичному, правовому та економічному житті країни. Однак перші ж роки після 2004 року принесли розчарування. Замість консолідованих реформ почались внутрішні суперечності між основними фігурами революційного табору. Конфлікти між Президентом Віктором Ющенком і Прем'єр-міністром Юлією Тимошенко паралізували діяльність виконавчої влади й позбавили країну стратегічного курсу. Проголошені реформи виявились фрагментарними, а управлінська культура залишалась глибоко персоналізованою та залежною від політичної доцільності. У цих умовах енергія масової мобілізації швидко вичерпувалась, натомість зростала апатія та розчарування.[35, с.93–100;36,с.331–348]

Розкол еліт, погіршення соціально-економічної ситуації, а також слабкість демократичних інституцій поступово відкривали шлях до реваншу сил, пов'язаних із колишнім авторитарним порядком. На президентських виборах 2010 року до влади повертається Віктор Янукович — політичний опонент Ющенка у 2004 році. [36,с.331–348] Його прихід знаменував не лише зміну персоналій, а й відкат у самому підході до управління державою. Поступово відновлюється вертикаль контролю, обмежується свобода слова, звужується простір для опозиції. У політичній риторичі починає переважати реверс до авторитаризму під прикриттям стабільності. Інститути знову стають залежними від волі президента, а

процеси ухвалення рішень концентруються в руках вузького кола осіб. [38,с.42–52]

Кульмінацією цієї тенденції стала відмова Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом у листопаді 2013 року. Це рішення, яке суперечило курсу, задекларованому урядом і підтриманому суспільством, стало поштовхом до вибуху протесту. Спочатку Євромайдан виник як мирна акція на підтримку євроінтеграції, але після жорстокого розгону студентів у ніч на 30 листопада трансформувався в загальнонаціональний рух спротиву. Ескалація насильства з боку держави лише радикалізувала суспільство — мирний протест перетворився на майдан спротиву узурпації влади, поліцейському свавіллю та політичному безсиллю. [38,с.42–52;64,с.132–137]

Події зими 2013–2014 років стали точкою неповернення. У січні-лютому 2014 року протистояння набуло драматичного характеру: запровадження диктаторських законів, силові штурми, жертви серед протестувальників. Суспільство продемонструвало не лише готовність до самоорганізації, а й рішучість боротись за свої права до кінця. Революція Гідності завершилась втечею Віктора Януковича, відновленням дії Конституції 2004 року та формуванням нового політичного керівництва. [39,с.15-18]

На відміну від 2004 року, Революція Гідності супроводжувалась не лише зміною влади, а й системнішим перезавантаженням політичного курсу. Після неї розпочався новий виток реформ — спроби очищення влади, децентралізація, створення антикорупційних інституцій, переформатування виборчого законодавства. Відмова від авторитарної моделі та повернення до європейської інтеграції стали не лише зовнішнім орієнтиром, а й внутрішнім політичним вибором. Суспільство більше не задовольнялося деклараціями — воно вимагало реальної трансформації.

Порівняння Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років дозволяє простежити глибоку еволюцію української громадянської активності — від мирного спротиву до рішучої готовності до самопожертви в ім'я захисту демократичних цінностей. Якщо перша революція базувалася на емоційному піднесенні та очікуванні змін через заміну політичної верхівки, то друга стала свідомою боротьбою за право визначати майбутнє країни без зовнішнього диктату й без внутрішньої узурпації влади.

Помаранчева революція мала здебільшого сподівальний характер: суспільство виступало за чесні вибори, справедливість і повернення до демократичних норм. Вона була значною мірою мирною і романтизованою, з акцентом на надію, а не на спротив. Натомість Революція Гідності — це вже мобілізація з відчуттям межі, яку влада переступила. Тут спрацював принцип «далі терпіти неможливо», що змінив соціальну поведінку з протесту на опір. Саме під час Майдану 2013–2014 років формується нова культура горизонтальних структур: замість пасивної підтримки політичних лідерів активісти самі організовували медичну допомогу, логістику, інформаційні ресурси, безпеку. Цей досвід став основою для післяреволюційного громадянського суспільства — активного, відповідального, критичного.

Політичні наслідки Революції Гідності були значно глибшими, ніж після подій 2004 року. Передусім розпочалась реальна спроба інституційного перезавантаження. Серед головних кроків — впровадження реформи децентралізації, яка дала більше повноважень місцевим громадам і зміцнила основу самоврядування. Була ухвалена нова виборча система з відкритими списками, що мала на меті зменшити вплив олігархічного ресурсу на політичні процеси. Значну увагу приділено боротьбі з корупцією: створено Національне антикорупційне бюро, Агентство з питань запобігання корупції, Вищий антикорупційний суд. Хоча

ефективність цих інституцій часто ставилась під сумнів, сам факт їхнього існування й функціонування свідчив про спробу системної перебудови.

Європейська інтеграція остаточно стала не лише зовнішнім політичним курсом, а й внутрішнім маркером ідентичності. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС, безвізовий режим, адаптація українського законодавства до європейських стандартів — усе це закріпило курс на зближення з Європою як стратегічний і незворотний. На відміну від декларативного євроінтеграційного дискурсу попередніх років, після 2014 року європейський вектор почав втілюватися через реальні механізми і зобов'язання. Це не лише змінило зовнішньополітичну позицію України, а й почало впливати на внутрішні стандарти публічного управління, прозорості та підзвітності.[58,с.147]

Можна сказати, що у період між двома революціями українське суспільство не просто кількісно зросло у своїй політичній активності — воно якісно змінилось. Протест трансформувався у форму політичної дії, відповідальність — у практику щоденного контролю, а цінності — у політичні вимоги. Саме це стало головним капіталом української демократії у нову фазу її розвитку.

Отже, період між 2004 та 2014 роками став не просто черговим етапом у політичній історії України, а переломним десятиріччям, яке радикально переосмислило сам характер демократичного транзиту. Від Помаранчевої революції до Революції Гідності відбулася глибока еволюція суспільної свідомості — від наївного очікування реформ згори до усвідомлення необхідності постійного тиску знизу. Якщо у 2004 році громадянське суспільство лише формувалося як політичний суб'єкт, то у 2013–2014 воно вже діяло як організована сила, здатна змінювати політичну реальність. Водночас досвід цього десятиліття засвідчив, що революції, навіть успішні, не гарантують сталих змін без подальших інституційних трансформацій. Після революційне розчарування 2005–2010

років стало уроком для суспільства, яке у 2014 році вже не погоджувалося на пів реформи чи косметичні зміни. Революція Гідності започаткувала нову фазу української демократії, у якій політична активність громадян, спроби перезавантаження інституцій та чіткий зовнішньополітичний вектор взаємно підсилювали один одного.

Таким чином, цей період не варто розглядати як завершення переходу до демократії. Навпаки — він став його перезапуском, підкріпленим глибшим суспільним розумінням цінностей свободи, гідності та відповідальності. Україна вступила в нову фазу, де головним інструментом змін стало саме активне суспільство, а не винятково політичні еліти.

3.3. Роль громадянського суспільства та міжнародної підтримки у зміцненні демократії

Демократія як політична система не може функціонувати без постійної участі громадян, здатних контролювати владу, впливати на порядок денний та формувати політичні запити. У цьому контексті громадянське суспільство виступає не другорядним, а фундаментальним елементом демократичного ладу.[73,с.71–102]У критичних умовах — під час трансформацій, криз або війни — саме воно стає джерелом стійкості, ініціативи та контролю, компенсуючи інституційну слабкість держави. Паралельно важливу роль відіграє зовнішня підтримка з боку міжнародних партнерів. Вона не лише забезпечує ресурсну базу для проведення реформ, а й закріплює зовнішній вектор розвитку, стимулює прозорість і відповідальність. У поєднанні ці два вектори — «знизу» через суспільну активність і «ззовні» через політичну й економічну підтримку — створюють той мінімум стабільності, без якого демократичні перетворення залишаються декларативними. [75,с.198–201]

Українське громадянське суспільство пройшло довгий шлях — від поодиноких акцій протесту в 1990-х до структурованої, впливової сили, яка здатна формувати порядок денний не лише в політичному, а й в управлінському вимірі. Майдани стали точками інституційного прориву: саме в момент суспільного підйому з'являлись нові горизонтальні структури, які функціонували без лідерів, ієрархій та централізованого управління. Це були не просто масові зібрання — а мережеві моделі самоорганізації, у яких кожен громадянин міг виступити суб'єктом змін.[33,с.5-8;39,с.15-18]

Особливо виразно потенціал громадянського суспільства проявився під час війни. Волонтерський рух, який з 2014 року став основою тилу, розвинувся у повноцінну паралельну систему забезпечення армії,

медицини, логістики. Громадські ініціативи оперативно реагують на запити, на які держава не встигає або не може дати відповідь. В умовах постійного стресу й руйнування інфраструктури вони стали не просто інструментами підтримки, а точками соціального згуртування. Активісти, правозахисники, журналісти-розслідувачі й далі залишаються критично важливими для функціонування публічного простору — особливо в умовах, коли частина свобод обмежена воєнним станом. У цьому сенсі громадянське суспільство не лише не зникло в тіні війни, а навпаки — стало одним із найстійкіших проявів демократичної культури.[88,с.144–151]

Громадські організації в Україні не обмежуються символічною роллю спостерігачів — вони активно втручаються в політичний процес і впливають на ухвалення рішень. Їхня робота охоплює широкий спектр напрямів: від моніторингу діяльності органів влади до розробки альтернативних законопроектів і публічного тиску на ухвалення реформ. Найбільш помітними є антикорупційні ініціативи, які після 2014 року стали системною силою у викритті зловживань, адвокації прозорості та створенні механізмів контролю. Роль громадських організацій у створенні Національного антикорупційного бюро, електронної системи державних закупівель Prozorro або в реформуванні судової системи є прикладом того, як позаінституційна активність може конвертуватися в реальні політичні результати.[34,с. 38–55;48,с.126]

Водночас громадський сектор постійно балансує між партнерством із державними органами та збереженням незалежності. Успішна співпраця можлива тоді, коли влада готова сприймати громадян як союзників, а не як загрозу. Але в більшості випадків громадські ініціативи залишаються в опозиції до офіційної лінії, що є природною функцією демократичного середовища. Цей баланс — критика без руйнування — забезпечує ефективний зворотний зв'язок у системі, яка часто втрачає чутливість до

суспільного запиту. Окрім внутрішньої активності, зміцнення демократії в Україні неможливе без міжнародної підтримки. Зовнішні актори — передусім Європейський Союз, США, Міжнародний валютний фонд, а також інституції на кшталт ОБСЄ та ООН — забезпечують не лише фінансову, а й політичну й технічну допомогу, яка дозволяє проводити реформи в умовах браку ресурсів і опору з боку внутрішніх гравців. Із початку війни в 2022 році ця підтримка стала критичною для функціонування держави, включаючи оборонну, гуманітарну, енергетичну та управлінську сфери.[54,с.91]

Особливість західної допомоги полягає в принципі умовності — підтримка надається у відповідь на виконання конкретних зобов'язань.[89] Це стало потужним інструментом впливу: вимоги до прозорості, конкурсності, незалежності інституцій формують рамку, у межах якої держава змушена діяти. Проте значення зовнішньої підтримки виходить за межі фінансів — вона також виконує роль джерела стандартів: у правосудді, політичній етиці, адмініструванні, освіті. Відбувається процес не лише інтеграції у європейський простір, а й внутрішньої трансформації під впливом зовнішніх очікувань.

Взаємодія між громадянським суспільством України та міжнародними донорами стала одним із визначальних факторів впливу на перебіг демократичних трансформацій. У багатьох випадках ця синергія дозволила реалізувати такі реформи, які не були б можливими лише під тиском внутрішнього запиту. Ключову роль у цьому процесі відіграє координація: громадські організації виступають носіями локального контексту, вони розуміють проблеми зсередини, мають довіру населення, тоді як донори — володіють ресурсами, політичною вагою та технічним досвідом. Такий союз не лише посилює позиції обох сторін, а й формує нову якість публічної політики — більш прозору, експертну, орієнтовану на результат.

Результати цієї співпраці можна побачити на прикладі запуску електронних систем закупівель, фінансування антикорупційних програм, спільної адвокації судової реформи. Саме підтримка з боку ЄС, США та окремих фондів зробила можливим створення незалежних наглядових рад, запуск конкурсних процедур у державних органах, професіоналізацію багатьох управлінських процесів. Проте цей механізм не позбавлений ризиків. По-перше, залежність від зовнішнього фінансування може створити ситуацію, коли громадські організації змушені пристосовуватись до іноземних пріоритетів, втрачаючи зв'язок з українськими реаліями. По-друге, зростає небезпека сприйняття громадського сектору як «посередника» між донорами і державою, що знецінює його самостійну роль у процесах демократизації. І, нарешті, є виклики пов'язані з втручанням: окремі проєкти чи політичні лінії можуть бути нав'язаними, що викликає внутрішній спротив і підриває легітимність навіть корисних ініціатив.

Утім, попри ці загрози, потенціал громадянського суспільства залишається значним. Війна ставить перед ним нові випробування — насамперед щодо збереження незалежності. В умовах постійної загрози, коли більшість зусиль спрямовані на гуманітарну допомогу чи волонтерську мобілізацію, громадські організації ризикують втратити аналітичну функцію та перетворитися на підрядників для вирішення термінових завдань. Крім того, існує небезпека маргіналізації тих ініціатив, що не вписуються в домінуючі політичні чи донорські наративи. Разом із тим, саме повоєнна відбудова відкриває нове вікно можливостей. Громадянське суспільство може відіграти ключову роль у розробці нової архітектури довіри, забезпеченні прозорості відбудови, контролі за розподілом ресурсів і участі громад у процесах планування. Післявоєнна Україна матиме унікальний шанс не лише відновити інфраструктуру, а й переосмислити модель держави — зробити її інклюзивною, підзвітною і

відкритою до участі. У цьому контексті громадські організації можуть перейти з позиції «виправлення помилок влади» до статусу повноправного партнера у формуванні нового суспільного договору.[84,с.96]

Отже, громадянське суспільство та міжнародна підтримка стали двома ключовими опорами, без яких демократичний транзит в Україні не зміг би не лише розпочатись, а й утриматись у надзвичайно складних обставинах. Вони виконують взаємодоповнювальні функції: перше забезпечує локальну ініціативу, чутливість до суспільного запиту та мобілізаційний ресурс, друге — надає зовнішню підтримку, стандарти і політичне покриття для змін. Їхня сила полягає у спільній здатності впливати як на порядок денний, так і на механізми його реалізації. В умовах війни роль громадянського сектору зросла експоненційно: він взяв на себе функції, які держава тимчасово не могла виконати, і водночас зберіг голос критики, що є основою демократичного балансу. Міжнародні партнери, у свою чергу, виступили не лише донорами, а й співтворцями реформаторського середовища, просуваючи цінності, без яких демократія перетворюється на формальність. Водночас ці чинники не можуть замінити функціонуючу державу. Їхній вплив буде ефективним лише тоді, коли держава визнає громадян не об'єктами політики, а рівноправними учасниками процесу, а міжнародна допомога слугуватиме підтримкою, а не протезом.

3.4. Перспективи сталого демократичного розвитку в контексті європейської інтеграції

Європейська інтеграція для України — це не просто стратегічний зовнішньополітичний курс. Це глибокий цивілізаційний вибір, що визначає не лише напрям руху, а й тип державності, яку країна прагне будувати. Демократія в цьому контексті постає не як вимога Брюсселя чи МВФ, а як ключовий критерій відповідності самому змісту європейського проекту. Іншими словами, демократизація є передумовою, умовою й ціллю інтеграції одночасно. Вона закріплює правову та інституційну сумісність, формує політичну довіру та забезпечує передбачуваність державного управління.[30,с. 207–214]

Особливо це стає очевидним у повоєнний період, коли питання відновлення країни та її майбутнього політичного устрою постає не як технічне, а як глибоко ідеологічне. Вибір на користь європейської моделі розвитку — це вибір на користь прав людини, верховенства права, ефективного врядування, інклюзивності. Ці принципи мають бути не лише імпортовані в законодавство, а й укорінені в управлінські практики, суспільну культуру та повсякденну політичну поведінку. У цьому сенсі євроінтеграція — це не зовнішній вектор, а внутрішній стандарт. Вона вимагає не декларацій, а дії; не адаптації під очікування Європи, а щирої трансформації відповідно до власного бачення справедливої й відкритої держави. Саме тому перспективи демократичного розвитку України варто розглядати не як окрему лінію реформи, а як серцевину європейського проекту, що потребує комплексного і тривалого зусилля.[55,с. 157–159]

Європейський вектор істотно вплинув на трансформацію українських демократичних інституцій. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році почався процес законодавчого наближення до європейського права — поступове

гармонізування національної правової системи з *acquis communautaire*. Це не просто імпорт норм, а переосмислення базових принципів управління, зокрема прозорості, підзвітності, недискримінації та рівності перед законом. Кожен етап гармонізації вимагає інституційних змін — від створення нових органів до перезавантаження старих практик.[20]

Однією з найуспішніших реформ у цьому контексті стала децентралізація. Вона передбачала передачу реальних повноважень і ресурсів на місцевий рівень, що відповідає європейським стандартам субсидіарності й управлінської ефективності. У результаті було створено нову архітектуру місцевого самоврядування, в якій громади отримали можливість самостійно розв'язувати ключові соціально-економічні питання. Також у рамках євроінтеграційного пакету запущено комплекс антикорупційних реформ — створення НАБУ, САП, ВАКС, електронних декларацій та відкритих державних реєстрів. Всі ці ініціативи підтримувались ЄС як ключовим донором і політичним гарантом, що надає реформам зовнішньої стабільності.

У цьому контексті Європейський Союз відіграє роль не просто партнера, а так званого «якоря» демократичного порядку.[2,с. 159–162] Його вимоги, стандарти, звітність і політичні сигнали стали важливим інструментом утримання країни в руслі реформ навіть у періоди внутрішніх криз або зміни урядів. ЄС задає рамку, яка дисциплінує внутрішні процеси, обмежує простір для політичної маніпуляції та корупції.[51,с.300]

Після початку повномасштабної війни європейська перспектива набула ще більшої ваги. Надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС у 2022 році стало потужним політичним сигналом — не лише для української влади, а й для суспільства. Це рішення Євросоюзу стало вікном можливостей, що активізувало внутрішній реформаторський імпульс і сформувало чітку мету, навколо якої можна мобілізувати ресурси й

політичну волю. ЄС тепер розглядається не як віддалена структура, а як реальний контекст майбутнього існування України.[8,с.173]

Інституційна підтримка з боку ЄС — технічна, фінансова, консультативна — сприяє зміцненню українських інституцій навіть у період воєнного стану. Йдеться не лише про допомогу в розбудові інфраструктури, а про супровід ключових змін: у публічному управлінні, судовій системі, охороні здоров'я, освіті, цифровізації. Цей процес підкріплюється досвідом країн Центрально-Східної Європи, які вже пройшли аналогічний шлях і демонструють, що реформи — хоча й тривалі — дають відчутні результати. Польща, Литва, Словаччина, Естонія стали прикладами того, як євроінтеграція може трансформувати не лише інституції, а й саму логіку відносин між державою і суспільством.[26,с.163–169]

Попри значні досягнення на шляху європейської інтеграції, Україна продовжує стикатися з низкою серйозних стратегічних ризиків і бар'єрів, які можуть уповільнити або навіть знівелювати потенційний демократичний прорив. Одним із ключових викликів є втома від реформ — психологічна й політична. Багаторічні трансформації, що часто супроводжувалися болючими соціальними наслідками, нерідко завершувались незначними результатами або їх блокуванням. У таких умовах зростає попит на прості рішення, що підживлює популізм і знижує довіру до інституцій. Політична фрагментація, втрата єдиного бачення розвитку, конфлікти між різними центрами впливу — усе це створює атмосферу нестабільності, у якій реформи втрачають темп і логіку.[54,с.91]

Війна посилила ці ризики. З одного боку, вона мобілізувала суспільство, активізувала зовнішню підтримку, зміцнила ідентичність. З іншого — створила передумови для згорання демократичних свобод, централізації влади та обмеження політичної конкуренції. У довгостроковій перспективі це може мати негативний вплив на культуру

публічної дискусії, рівень підзвітності та громадську участь. Ще одним викликом залишається інституційна слабкість: незважаючи на формальне існування багатьох демократичних механізмів, вони часто функціонують поверхнево або імітаційно. Є ризик, що європейська інтеграція буде сприйматись як черговий набір зобов'язань, а не як процес реального внутрішнього оновлення.[3,с.16–17]

Для того, щоб уникнути сценарію імітаційної інтеграції, необхідно дотримуватись певних базових умов. Насамперед ідеться про політичну волю. Без неї жодна реформа не має шансів на реалізацію — навіть за наявності фінансування, експертної підтримки та тиску ззовні. Водночас політична воля має бути підкріплена постійним громадянським контролем — не як актом спротиву, а як нормою політичної культури. Саме баланс між відповідальною владою і дієвим громадянським суспільством створює ту модель демократії, яку прагне втілити європейський проект.

Європейські цінності — верховенство права, повага до гідності, свобода слова, інституційна підзвітність — мають бути не зовнішніми лекалами, а внутрішніми орієнтирами. Без їхнього прийняття й вкорінення жодна правова чи адміністративна реформа не матиме довготривалого результату. І саме тому особливо важливою стає культурна трансформація: зміна ставлення до закону, влади, відповідальності, участі. Це — найдовший, найповільніший і водночас найнеобхідніший процес, який визначатиме, чи стане Україна частиною не просто європейської географії, а європейської політичної ідентичності.

Отже, європейська інтеграція для України — це не лише політичний курс або зовнішньополітична мета. Це — фундаментальна можливість перезаснувати державу на принципах прозорості, підзвітності, поваги до прав людини та верховенства права. Вплив європейського вектору вже суттєво трансформував українські інституції, задавши їм нову траєкторію розвитку. Гармонізація законодавства, реформи місцевого самоврядування,

спроби антикорупційної перебудови — усе це свідчить про потенціал глибоких змін, який активізувався під тиском і в партнерстві з Європейським Союзом. Водночас інтеграційний процес не гарантує автоматичного демократичного прориву. Він можливий лише за умови внутрішньої зрілості — наявності політичної волі, стійких інституцій та культури відповідального громадянства. Попри серйозні виклики — від війни до втоми від реформ — саме європейська перспектива дає Україні шанс не просто відбудуватись, а переосмислити себе як сучасну демократичну державу. Для цього необхідно уникнути формалізму, імітаційності та залежності від зовнішнього диктату.

Таким чином, демократія в Україні має шанс на стабільне майбутнє лише тоді, коли європейські цінності стануть не умовою входу до ЄС, а частиною національного мислення — нормою, а не винятком.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. У процесі дослідження було встановлено, що транзитологія виникла як відповідь на хвилю демократичних переходів у Південній Європі, Латинській Америці та посткомуністичному світі. Визначено, що поняття «транзит» не є синонімом «демократизації», а радше описує перехід від авторитаризму – з відкритим фіналом. Аналіз становлення транзитології засвідчив еволюцію підходу: від телеологічного бачення поступу до сучасного критичного аналізу гібридних режимів і «нескінченних транзитів».
2. У роботі охарактеризовано низку методологічних підходів: неоінституціоналізм, структурний, актор-центрований, культурологічний, зовнішньополітичний та гібридні моделі. Показано, що жоден з них не є достатнім окремо – лише їхня комбінація дозволяє повноцінно пояснити динаміку транзиту. У випадку України найбільш плідним є комбінований підхід, що поєднує аналіз інституційної спроможності, ролі еліт, історичної спадщини та впливу зовнішніх акторів.
3. Узагальнено та проаналізовано зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на перебіг демократичного транзиту. Встановлено, що серед внутрішніх визначальними є рівень розвитку політичної культури, структура еліт, ступінь інституційного розвитку та наявність соціальної мобілізації. Серед зовнішніх – підтримка з боку міжнародних організацій, міжнародних донорів та зовнішній тиск з боку автократичних держав. В окремих випадках транзит стимулювався прагненням до членства в міжнародних структурах, що вимагало виконання демократичних стандартів (як це було у випадку країн Центрально-Східної Європи перед вступом до ЄС). Водночас у деяких державах зовнішній вплив грав протилежну роль

— дестабілізував інституції, підтримував нелегітимні еліти, блокував реформи або нав'язував альтернативні авторитарні моделі. Зроблено висновок, що жоден з чинників не може бути самотійною причиною успішного чи провального транзиту.

4. Виокремлено та розглянуто передумови, які можуть сприяти або, навпаки, унеможливити ефективний перехід до демократії. Виявлено, що інституційні передумови є вирішальними і передбачають наявність політичної альтернативи, яка спроможна взяти на себе відповідальність за управління країною. Важливими також є відкритий доступ до влади, що дозволяє опозиції реально претендувати на перемогу, та легітимність процедур, які забезпечують довіру до виборів і рішень державних інституцій. Важливу роль також відіграють соціальні й економічні передумови.
5. Виявлено, що поширені в політичній науці типології спираються на різні критерії — сценарій змін, характер дій акторів, джерело ініціативи тощо. Однією з основних є класифікація за сценарієм перебігу подій: революційний та еволюційний транзити. Розглянуто також переговорну та революційну моделі демократичного транзиту, з'ясовано їхні особливості та визначено ризики. Встановлено, що окрім класичних моделей демократичного транзиту, у політичній практиці широко поширеними є так звані псевдотранзити та контрольовані трансформації, які формально нагадують демократизацію, але за своєю суттю не ведуть до реального утвердження демократії оскільки ключові елементи авторитарного контролю зберігаються, попри запровадження виборчих механізмів, парламентських процедур або багатопартійності. Уточнено поняття «гібридні режими» як режими, що мають зовнішні ознаки демократичності, але насправді позбавлені ключових демократичних інструментів: відповідальності влади, верховенства права,

незалежності інституцій. Встановлено, що така ситуація характерна для більшості пострадянських країн Центральної Азії.

6. Для кращого розуміння ефективності різних моделей демократичного переходу, здійснено порівняльний аналіз на основі таких критеріїв: глибина здійснених реформ (чи призвели вони до реального розподілу влади, створення незалежних інституцій, зміцнення громадянських прав); роль еліт (чи були вони рушієм змін, чи опиралися їм); рівень громадянської мобілізації (наскільки активно суспільство брало участь у процесі трансформації, і чи стало воно чинником політичного тиску); зовнішній вплив (чи були трансформації результатом внутрішньої ініціативи, чи відбувалися під тиском або за підтримки міжнародних акторів)

6. Виявлено основні хвилі демократичного транзиту в Україні:

- 1) початковий етап інституційного оформлення без глибинних змін (1991–2004);
- 2) фаза протестної мобілізації та демократичного прориву (2004–2010);
- 3) новий цикл авторитаризації (2010–2013);
- 4) розвиток демократії після Революції Гідності (з 2014 року).

Кожна хвиля формувала нову якість участі громадян, нові запити до влади та нові інституційні виклики.

Український демократичний транзит перших років незалежності був еволюційним, що дозволило уникнути хаосу, але законсервувало значну частину радянських інститутів та номенклатурних еліт. Головним досягненням стало юридичне оформлення незалежності та її легітимація на референдумі 1991 року, а також мирна зміна президента у 1994 році, що засвідчило збереження базових демократичних процедур. Однак ключовими невдачами виявилися відсутність системних реформ, слабкість новостворених демократичних інститутів (парламенту, суду, партій), а

також формування гібридного політичного порядку, де демократичні форми існували без повного змістовного наповнення, що зумовило повільний та непослідовний розвиток. Рівень громадянської мобілізації був високим на етапі референдуму 1991 року, але надалі суспільство залишалося переважно пасивним. Зовнішній вплив у цей період був мінімальним, і трансформації відбувалися здебільшого як результат внутрішньої інерції та компромісів між владними угрупованнями.

На другому етапі Помаранчева революція продемонструвала безпрецедентний рівень громадянської мобілізації, що став ключовим чинником політичного тиску, змусивши владу піти на переголосування. Хоча це призвело до мирної зміни президента та декларативного оновлення еліт, глибина здійснених реформ виявилася вкрай обмеженою; внутрішні конфлікти між лідерами революції паралізували виконавчу владу, перешкоджаючи реальному розподілу повноважень та зміцненню незалежних інституцій. Роль еліт після перемоги виявилася суперечливою: замість консолідації та руху до системних змін, вони загрузли у міжусобицях, що розчарувало суспільство. Зовнішній вплив був опосередкованим, більше полягав у спостереженні. Основними досягненнями цього етапу став прорив у політичному самосприйнятті українців, демонстрація потужності громадянського суспільства та мирна зміна влади через масовий протест. Це створило значний запит на реальні демократичні зміни та заклало основу для подальших мобілізаційних рухів. Невдачею ж стало розчарування суспільства через відсутність глибоких системних реформ та загострення внутрішніх конфліктів у новій еліті, що не дозволило конвертувати революційну енергію в інституційні перетворення та призвело до швидкого вичерпання масової мобілізації.

Третій етап характеризувався зміною курсу: відбулося відновлення вертикалі контролю та обмеження громадянських прав, замість поглиблення демократичних перетворень. Правлячі еліти на чолі з

Януковичем активно опиралися демократичним змінам, концентруючи владу та обмежуючи свободи, що зрештою призвело до масштабної кризи. Відбулося повернення до влади проросійських сил, які спробували побудувати керовану демократію, що призвело до системної кризи інституцій та зрештою до масових протестів, а також погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Четвертий етап характеризується системним перезавантаженням політичного курсу, докорінним реформуванням інститутів (децентралізація, створення антикорупційних інституцій, зміна виборчого законодавства, зміцнення громадянських прав та незалежних інституцій). Нове політичне керівництво та частина еліт стали рушієм змін, хоча і з певними внутрішніми опорами, тоді як рівень громадянської мобілізації залишався надзвичайно високим, перетворившись на постійний чинник тиску, що вимагає реальної трансформації та сприяє формуванню активного громадянського суспільства. Зовнішній вплив, особливо європейська інтеграція, значно посилювався в контексті війни і став не лише зовнішнім орієнтиром, але й внутрішнім маркером ідентичності та мобілізуючим ресурсом для протидії зовнішній агресії.

Головними досягненнями цього періоду стали незворотне закріплення європейського та євроатлантичного вектора розвитку України, запуск глибоких інституційних реформ, попри збройну агресію, та якісна трансформація українського громадянського суспільства, яке продемонструвало безпрецедентну здатність до самоорганізації та опору. Невдачі ж пов'язані з тим, що війна сповільнила темпи деяких реформ та перенаправила значні ресурси на оборону, а також загострила питання консолідації суспільства та еліт в умовах екзистенційної загрози.

7. Процес переходу до демократії в Україні виявився тривалим, складним і нелінійним. Він проходив у контексті пострадянської спадщини, слабкості державних інституцій, фрагментації політичних

еліт, а згодом — і під тиском зовнішньої агресії. Упродовж трьох десятиліть Україна неодноразово опинялась на межі між автократичним рецидивом і демократичним проривом, однак щоразу поверталась до курсу на свободу, підзвітність влади та суспільну участь. Загалом, демократичні зміни в Україні визначаються взаємодією глибинних внутрішніх чинників (радянська спадщина, слабкість інституцій, протестна культура, елітна фрагментація) і зовнішніх впливів (ЄС, США, МВФ, Росія). Особливо вагомим виявився чинник війни — як каталізатор для єдності та реформ, але й ризик для концентрації влади та обмеження свобод.

8. Україна не вписується в класичні моделі транзиту — вона демонструє особливу траєкторію: з чергуванням проривів і відкатів, періодів стагнації та мобілізації. У глобальному контексті її розвиток ближчий до складних гібридних випадків, де демократія не консолідована, але зберігає потужний суспільний запит. У порівнянні з країнами пострадянського простору (Казахстан, Білорусь, Росія) Україна є унікальною за рівнем громадянської активності та здатністю до самовідновлення.
9. Встановлено, що перспективи сталого демократичного розвитку залежать від: збереження політичної волі до реформ, укріплення інституційної автономії, постійного громадянського контролю та підтримки зовнішніх партнерів. Основними ризиками залишаються втома від реформ, популізм, централізація влади у воєнний час та ризик імітаційної євроінтеграції. Водночас унікальність українського досвіду — в тому, що демократія виступає не лише політичною системою, а формою національного самозахисту і самоідентифікації.

Таким чином, український демократичний транзит — це процес із відкритим фіналом. Його успіх залежить від здатності поєднувати внутрішню волю до змін із зовнішньою підтримкою, громадянську участь

із політичною відповідальністю, а прагнення до свободи — з інституційною спроможністю. Демократія в Україні не завершена — вона розвивається, помиляється, вчиться, але головне — не здається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексієвець Л., Алексієвець М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект. Український історичний журнал. 2020. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179726/10-Aleksievets.pdf?sequence> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Барабаш Ю. Політико-правовий розвиток України в контексті європейської інтеграції: стратегічні пріоритети в умовах викликів сьогодення. Право України. 2024. № 1. С. 159–162.
3. Баюс Л. А., Машлій Г. Б. Реформування вітчизняної системи публічного управління в умовах війни в контексті європейської інтеграції. Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції..., 2024. С. 16–17.
4. Бебик В. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика. Київ: Університет «Україна», 2006. 208 с.
5. Безрук О. О. Мобілізаційний потенціал політичного класу як чинник модернізації в Україні. Сучасне суспільство: політичні, соціологічні, культурологічні науки. 2018. № 1(15). С. 30–41.
6. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Історія. 2017. № 2(1). С. 134–139.
7. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
8. Білоцерківська О. Реформа децентралізації в Україні та ініціатива «Східного партнерства»: співпраця у розвитку локальних демократій. Of the Lviv University. 2024. С. 173.

9. Буркало В. В. Олігархічний елітарний егоцентризм та егоїзм як перепона до консолідованої демократії. Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Серія: політичні науки. 2023. С. 44–53.
10. Вегеш М. М., Кополовець Р. В. Демократичний транзит у країнах пострадянського простору: генеза, моделі, етапи. 2020.
11. Вонсович С. Дескрипція засад політичної транзитології. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2013. № 6–7. С. 26–32.
12. Вонсович С. Ретроспективний аналіз теоретичних підходів до трактування транзитивних процесів. Літопис Волині. 2021. № 24. С. 196–200.
13. Вонсович С. Транзитологія: долання кризи та вектори розвитку. Науковий часопис УДУ ім. М. Драгоманова. Серія 22. 2021. № 22(30). С. 5–13.
14. Гелд Д., Мак Грю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / пер. з англ. Київ: Фенікс, 2003. 584 с.
15. Дерев'янюк С. Політична транзитологія в українській політології як напрям... Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2018. № 12. С. 248–250.
16. Демократичний транзит у країнах пострадянського простору: генеза, моделі, етапи / М. М. Вегеш, Р. В. Кополовець. URL <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33651/1/Дем.%20транзит.%20Вегеш,%20Кополовець..pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
17. Дрогомирецька Л. Ф. Децентралізація як чинник розвитку сільських територіальних громад. Економічний простір. 2019. № 141. С. 147–157.
18. Зеленько Г. І. Демократичний транзит у Вишеградській Європі... / У кн.: «Третя хвиля» демократизації... Київ: Фенікс, 2015. С. 407–417.

19. Іщенко І. В. Демократичний транзит в Україні: проблеми та можливості. Розвиток статистики й обліку... 2021. С. 70.
20. Кваша О. П., Шимко О. В., Чоста К. С. Політична культура як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні: виклики та перспективи. Український політико-правовий дискурс. 2025. № 8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15213891>
21. Кобильник В. В. Консолідація демократичного політичного режиму: вектори та траєкторії... Регіональні студії. 2024. Вип. 39. С. 31–35.
22. Козловець М. А. Політична еліта як суб'єкт державотворення... Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія... 2017. № 33(2). С. 74–87.
23. Колесник Ю. М. Сучасні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту. Актуальні проблеми політики. 2015. № 55. С. 233–239.
24. Колодій А. Транзитологічна парадигма суспільних змін... Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». 2008. № 3. С. 7–24.
25. Конончук О. Г. Історія формування та теоретико-методологічне осмислення транзитологічної парадигми. Габітус. 2018. № 6. С. 5–11.
26. Куриленко А. Євроінтеграційна політика як фактор збереження легітимності влади в сучасній Україні. Науково-теоретичний альманах Грані. 2025. № 28(1). С. 163–169.
27. Korotkov D., Illia K.U.Z. Польща у процесі практичної реалізації геополітичних проєктів у Центрально-Східній Європі. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2023. Т. 15(2). С. 105–113.
28. Кухта В. В. Генеза поняття «демократичний транзит». ББК 6/8я43 С69. 2019. С. 94.
29. L O., Поплавський О. Трансформація політичної системи України... Науковий вісник ДДУВС. 2024. № 1(128). С. 100–109.

30. Левін О., Поплавський О. Україна як форпост демократичних перетворень на пострадянському просторі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2 (117). С. 207–214.

31. Лешанич М. М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis_leshanych.pdf

32. Лісна І. С. Трансформація владних стосунків: від політичної кризи до революційних хвиль (2004 та 2013–2014). Ольвійський форум–2024. С. 100.

33. Лоцихін О. М., Євсюкова О. В. Правовий нігілізм як форма правосвідомості українського суспільства у процесі політичного транзиту. Наше право. 2015. № 3. С. 5–8.

34. Мацієвський Ю. В. Еліти в Україні до і після «Помаранчевої революції». Політичний менеджмент. 2010. № 2. С. 38–55.

35. Мацієвський Ю. В. Від хаосу до порядку: чи стабільний політичний режим у постпомаранчевій Україні? Політичний менеджмент. 2011. № 5. С. 93–100.

36. Мацієвський Ю. В., Мозоль М. Л. Неформальні пакти та їх наслідки у період президентства В. Ющенка. Наукові записки ЧНУ. Серія «Політологія і соціологія». 2012. С. 331–348.

37. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/4900/1/aref_Matsiyevsky_2016.pdf

38. Мацієвський Ю. В. Незакінчений транзит в Україні: спроба періодизації. Політичний менеджмент. 2010. № 6. С. 42–52.

39. Мацієвський Ю. В. Сила народу чи сила влади: порівняння кризи 2004-го та 2014 рр. в Україні. Економічний часопис XXI. 2014. № 1–2(1). С. 15–18.

40. Міщенко А. Б. Політична трансформація інституту президентства в Україні. Міжнародні відносини. 2021. № 7. С. 164–177.
41. Mosin O. Концепції Майдану та Революції Гідності у закордонних публікаціях. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2025. № 09. С. 38–46.
42. Поліщук І. О. Авторитаризм як геополітичний феномен. *Політичне життя*. 2025. С. 120–124.
43. Пальшков К. В. Визначальні віхи трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 59. С. 142–158.
44. Паталаха В. Ф. Переосмислення демократичної консолідації у контексті зміцнення авторитаризму. *Регіональні студії*. 2024. С. 121.
45. Пехник А. В. Демократичний транзит: сутність та особливості. Одеса: НУ «ОЮА», 2020. 39 с.
46. Піляєв І. С. Політична трансформація у сучасному світі. Київ: Персонал, 2011. 943–960с.
47. Подп'ятнікова А. Я. Особливості розвитку демократичного транзиту в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30, № 69. С. 7–14.
48. Полохало В., Радченко О., Романюк О., Степанова Н., Пантелейчук І. Роль консолідації еліти в процесі демократичного транзиту в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2023. С. 126.
49. Руденко Ю. Концептуалізація поняття «демократична консолідація». *Науковий часопис УДУ ім. М. Драгоманова. Серія 22*. 2020. № 22(29). С. 92–98.
50. Саух П. Ю. Незалежність України. Трансформація духу і випробування національним буттям. *Вісник НАПН України*. 2024. Т. 6(2). С. 1–3.

51. Садовий Ю. Вплив європейської і євроатлантичної інтеграції на трансформацію і розвиток держав Центральної та Східної Європи. *Of the Lviv University*. 2024. С. 300.

52. Самчук З. Демократичний транзит освітнього середовища. *Вища освіта України*. 2024. № 1. С. 34–44.

53. Скрипнюк О. О. Гібридний політичний режим: до проблеми позиціонування. *Альманах права*. 2022. № 13. С. 297–303.

54. Соловйова А. С. Утвердження європейських цінностей як базису демократії в Україні в контексті протистояння російській пропаганді. *History of Ukraine and Europe in the context of preserving European values*. 2024. С. 91.

55. Стоянов К., Ярош А. Міжкультурний діалог української євроінтеграції: механізми та перспективи. *Південноукраїнські наукові студії*. Одеса: Університет Ушинського, 2024. С. 157–159.

56. Тесфайє Л. Поєднання старих і нових інституціональних підходів. *Грані*. 2021. № 24(6). С. 109–116.

57. Ткачук М. Дослідження перехідних процесів. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ce3861c-3502-43b7-9339-60ac8b8212c6/content> (дата звернення: 10.05.2025).

58. Топалова С. О. Політичні режими та якість життя. XII Міжнародна наук.-практ. конф. Ліон, Франція, 2025. С. 147.

59. Трач А. С. Моделі переходу до демократії. *Перспективи*. 2015. № 4. С. 137–142.

60. Шаповаленко М. В. Позбутися транзитології або у пошуках нових концептуальних парадигм. *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*. 2015. № 28. С. 22–26.

61. Шморгун О. О. Ідеал західної демократії та правової держави. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 3(9). С. 9–34.

62. Шумейко З. Вплив взаємовідносин опозиції та влади. Collection of scientific papers «SCIENTIA». 2024. (27 вересня, Стокгольм, Швеція). С. 97–99.
63. Щербенко Е. В. Український демократичний транзит: генераційний вимір. Всеукр. наук.-практ. конф. 2021. С. 151.
64. Щербенко Е. В. Vita narrativa. Європрія і креативний клас. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2023. С. 132–137.
65. de. Albuquerque A. Transitions to nowhere: Western teleology and regime-type classification. International Communication Gazette. 2023. Vol. 85(6). P. 479–497.
66. Bowman A. Parastatals and economic transformation in South Africa: The political economy of the Eskom crisis. African Affairs. 2020. Vol. 119(476). P. 395–431.
67. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999. 384 p.
68. Haggard S., Kaufman R. The anatomy of democratic backsliding. Journal of Democracy. 2021. Vol. 32(4). P. 27–41.
69. Horvat K. V. Peripheral Europe: On Transitology and Post-Crisis Discourses in Southeast Europe. Cambridge Scholars Publishing, 2020. 216 p.
70. Huntington S. P. Political Order in Changing Societies. New Haven: Yale University Press, 2006. 488 p.
71. Koff S. Z., Koff S. P. Transition to Democracy: Explanatory Models. In: The Search for Stability in Russia and the Former Soviet Bloc. Routledge, 2019. P. 23–44.
72. Kurth H., Kempe I. Presidential Election and Orange Revolution Implications for Ukraine's Transition. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/02938.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

73. Lazorenko O., Kwiatkowska A. Демократія і громадський простір: нормативні моделі та український дискурс. *Filosofska Dumka*. 2023. № 4. С. 71–102.

74. Larry Diamond. Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/elections-without-democracy-thinking-about-hybrid-regimes/> (дата звернення: 20.05.2025).

75. Levitsky S., Way L. The Resilience of Democracy's Third Wave. *PS: Political Science & Politics*. 2024. Vol. 57(2). P. 198–201.

76. Linz J. J. Transitions to democracy. *Washington Quarterly*. 1990. Vol. 13(3). P. 143–164.

77. Linz J. J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p.

78. Lipset S. M. Political man: the social bases of politics. URL: <https://archive.org/details/politicalmansoci00inlips/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 10.05.2025).

79. Mainwaring S., Shugart M. S. Juan Linz, presidentialism, and democracy: a critical appraisal. *Politics, Society, and Democracy Latin America*. 2018. P. 141–169.

80. Marody M. Post-Transitology or Is There Any Life After Transition? *Polish Sociological Review*. 1997. № 117. P. 13–21.

81. Mass Mobilization and Regime Change. Evidence From a New Measure of Mobilization for Democracy and Autocracy From 1900 to 2020. URL: https://www.v-dem.net/media/publications/Working_Paper_128_final.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

82. Melville A. Post-Communist Russia as a Challenge to Transition Theories. In: *Handbook of Global Political Policy*. Routledge, 2022. P. 461–487.

83. Mgqwashu E. M., Timmis S., De Wet T., Madondo N. E. Transitions from rural contexts to and through higher education in South Africa: Negotiating misrecognition. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. 2020. Vol. 50(7). P. 943–960.

84. O'Donnell G., Schmitter P. C. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.

85. Paulovičová N., Soroka G. The Post-Communist Far Right and Its Transnational Linkages. *Nationalities Papers*. 2024. Vol. 52(6). P. 1217–1234.

86. Petsinis V. Twenty years after 1989: moving on from transitology. *Contemporary Politics*. 2010. Vol. 16(3). P. 301–319.

87. Schmitter P., Brinks D. M., Leiras M., Mainwaring S. Reflections on “Transitology”. In: *Reflections on Uneven Democracies. The Legacy of Guillermo O'Donnell*. Baltimore, 2014. P. 71–86.

88. Sparks C. Post-communism, democratisation and the media: (Nearly) thirty years on. In: *The Liquefaction of Publicness*. 2020. P. 144–151.

89. Usul A. R. *Democracy, Democratization, Institutions, and Inequality: Nobel-Winning Insights from Daron Acemoglu and His Collaborators*. URL: <https://www.allazimuth.com/wp-content/uploads/2025/04/Usul-2025.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

90. Way L. A. *Georgia, Moldova, and Ukraine. Democracy in Hard Places*. 2022. P. 128–160.